

ADATTÁR.

AZ ELSŐ SZONETT A MAGYAR IRODALOMBAN.¹

Kazinczy Ferenc nem volt elsőrangú költői tehetség és igazi érdemeit nem a nagybecsű eredeti alkotásokban, hanem azon hatásban fogjuk kutatni, mellyel új irányokat teremt. Gondosan figyel a német irodalom fejlődésére s feladatának ismeri, hogy a külföldön uralomra jutott eszméket a magyarban is meghonosítsa, és minden költői műfaj képviselve legyen a hazai irodalomban.

A német irodalomban pedig újra divatba jött a már egyszer jelentőségét veszített szonett, melyre a magyarban nem volt eddig példa.

A XVIII. század német költészetében kedvelt műfaj volt a szonett, de francia befolyás alatt fejlődvén, nem kerülhette el a támadásokat. Lessing megdönti a franciás irányt, s ezzel a szonett is divatját multá. A fiatal Kazinczy annak a költői iskolának volt a híve, mely Klopstockot vallotta mesterének, és Klopstock már nem írt szonetteket. A mesterek, kik után a fiatal Kazinczy indult, kevésre becsülték ezt a műfajt, s magyar tanítványuk mindenben csatlakozott felfogásukhoz. A Sturm und Drang hívei sem néztek jó szemmel oly költeményre, mely a képzelhető legmerevebb formát követelte s ellentétben állott minden szabályt összeúzó törekvésével. A XVIII. század utolsó éveiben Bürger újból életre keltette az elhanyagolt műfajt, persze többé nem francia minta után indult, hanem az eredeti forráshoz, Petrarca felé fordult a figyelme. Bürger törekvései heves ellenzéssel találkoztak, s Voss vezetése alatt elkeseredett küzdelem fejlődött ki a szonett életrekeltése ellen, de a harc, midőn a romantikusok is Bürger felfogásához csatlakoztak, a szonett diadalával fejeződött be.

Kazinczy figyelmét, ki éber érdeklődéssel kísérte mindig a német irodalmi eseményeket, nem kerülhette el az elkeseredett küzdelem. A harc visszhangját megjeljük leveleiben: Bürger pártjára áll s védi a szonett létjogosultságát. A támadók kezében állandóan a merev forma volt a legélesebb fegyver, s Kazinczy elsősorban az ellenfél ezen legerősebb érvét iparkodik hatástalanná tenni. Sokat foglalkozott ezen kérdéssel s véleményét bővebben kifejtette a *Sonett* c. értekezésében.²

Már leveleiben cáfolta Vossnak a Jenaische Allg. Lit. Zeitungban megjelent recenzióját, melyben Voss, ismételve a Sulzer által hangoztatott gúnyos mondást, a szonettet «Prokrustes ágyának» nevezi. Nem lehet igaza Vossnak, mert a distichon szintén a legmerevebb korlátokat állítja a költő elé, s mégsem tagadja senki létjogosultságát. Ép az az igazi művész, ki szorosan megszabott

¹ Részlet *Kazinczy Ferenc élete és működése* c. akadémiai pályadíjat nyert munkának II. kötet, 12. fejezetéből.

² Tudományos Gyűjtemény. 1817. III. f. 38—48. l.

korlátok között tudja érvényesíteni költői tehetségét. Voss támadásának csak abban az esetben volna jogosultsága, ha nem sikerült volna ebben a műfajban halhatatlan alkotásokat teremteni, de amíg Petrarca műveit elragadtatással olvassuk, míg oly szép szonetteket találunk, melyek bátran felvehetik a versenyt a legszebb költeményekkel, addig Herder felfogását kell helyeselnünk, ki az elismerés, magasztalás hangján emlékszik meg a szonettben nyilatkozó összhangról.

Kazinczy lelkesedéssel védi a jogait, hiszen elveit s mindazt, amit életében a költészetre vonatkozólag hirdetett, megtalálta a szonettben. Minden műben elsősorban a külsőt nézte s a formáért szívesen feláldozta nem egyszer a gondolatot. A kifogástalan nyelven, pontos időmértékben, csengő rímekben kereste mindig a költemény igazi szépségeit. A kifogástalan formában megírt verstől még csak azt követelte, hogy benne a lágyan epedő, kesergő, bánkódó szerelem, a barátság s a szív szelíd érzelmei nyerjenek kifejezést.

Nincs talán költői műfaj, mely Kazinczy gondolkodásának s felfogásának jobban megfelelt volna, mint a szonett, s leírhatatlan az az öröm, mely szívét elfogja, midőn sikerült egy-egy szonettet írnia. Büszke volt ezekre az alkotásaira s önmagát tekintette ezen a téren első úttörőnek. Csokonai s Farkas Károly gyöngye kísérleteit nem vette figyelembe, mert mindketten túlteszik magukat a műfaj pontosan megszabott formáján. Csokonai — úgy látja — a nagy tömeg számára sokszor csak «mázolt», s verse, bár időmértékes sorokban van írva, a gyarló rímek s rövid sorok miatt nem tarthat jogot a szonett névre. Farkasnak (*Mulatságok*, Pest, 1805.) három verse már azért sem jöhet tekintetbe, mert a «Zrinyi nemű, azaz scándálatlan rímes sorokat Sonetthez venni nem szabad». (Tud. Gyűjtemény. 1817. III. f. 42. 1.)

Kazinczy úgy vélte, hogy a költészethen elért sikereire a koronát a szonettekkel teszi fel: «Csak huszonnégyet írjak jól, elég lesz nevement halhatatlanná tenni». (Kazinczy — grf. Dessewffy Józsefnek. 1809. április 2.) Tervét azonban nem valósíthatta meg, mert csak nyolc szonettel gazdagította hazai irodalmunkat.

Az én boldogítóm c. költemény volt Kazinczy első szonettje. Keletkezésének idejét nem tudjuk pontosan meghatározni, mert Kazinczy adatai is ellenmondanak egymásnak. A Kis Jánosnak¹ írt levélben azt állítja, hogy esztendőök előtt írta — gr. Dessewffy Józsefet² arról tudósítja, hogy 1804-ben keletkezett — Döbrenteinek³ pedig azt írja, hogy 1806-ban készült a vers. A költemény keletkezésére vonatkozólag elfogadhatjuk Abafi Lajos feltevését, hogy Kazinczy «egy évек előtt feljegyzett eszmét 1809. ápril havában alakított szonetté, s utólag az alakítást az eszme támadásának keletével látta el.

¹ «Goethe egyetlen egyet (t. i. szonettet) írt költeményeinek egy egész vastag kötetében (Tübing, 1807.) s abban is kimondja, hogy ő nem írt Sonetteket, mert örömet egy darabból faragja képeit, itt pedig enyvezésre nagyon szükség. Én még jobb német Sonetteket nem ismerek, mint a Bürgeréi. Nem csuda hát, barátom, ha én az itt következőt *esztendőök* mulva közlöm véled is.» Kazinczy — Kis Jánosnak. 1809. április 11.

² «Ötödfél esztendeje lesz, hogy megházasodtam. Csaknem annyi idejű az itt menő Sonett». Kazinczy — gr. Dessewffy Józsefnek. 1809. április 12.

³ «Még 1806-ban készült...» Kazinczy — Döbrenteinek. 1809. június 28.

Föltevésünk mellett szól az, hogy 1809 előtt szonett-szerzésnek sehol sem akadunk nyomára, s hogy az elsőt is majdnem egy időben — 1809. áprilmájusban — közli minden barátaival». (Abafi Lajos: *Kazinczy Ferenc Összes munkái*. I. k., 200. l.) Kiegészíthetjük Abafi érvelését még azzal, hogy Kazinczy figyelmét a szonettre Voss bírálata hívta fel, mely 1808. június havában jelent még.

Hogy Kazinczy Ferenc írta az első magyar szonettet, bizonyítják: a) levelei, b) a nyilvánosság előtt tett kijelentései, c) barátainak nyilatkozatai.

a) *Az én boldogítottom* c. szonettet a következő megjegyzések kíséretében küldi el barátainak: «Szonettet magyarul soha nem írt még senki...» (Kis Jánosnak. 1809. április 11.) «Te, a' ki az olasz nyelv 's olasz Sonettek édességet ismered. 's a' Mesterség titkaiba mint Mester vagy béavatva, tudod, hogy nehezebb munka nincs a' magyar poezisben, mint ezen probléma feloldása... Ez cselekedte, hogy soha még magyar költő Sonettet nem énekelt... (*Az én boldogítottom*) a' legelső, sőt mindeddig egyetlen Sonett, mely magyarul énekeltetett». (Gr. Dessewffy Józsefnek. 1809. április 12.) «E' napokban engedtem látni némelyeknek azt a' Sonettót is, mely magyarban leg első próba. Megengeded, hogy véled is közöljem». (Virágnak. 1809. április 21.) «Ez az első Sonett korra nézve magyar nyelven». (Berzsenyinek. 1809. május 25.) «Te ismered házassági fénytelen boldogságomat. Érteni fogod tehát az ide tett magyar első szonettet — elsőt nem érdemre, melyet az első által nem czélozhatok, hanem az időre, mert még eddig több Sonettó magyarul nem énekeltetett». (Szögyény Zsigmondnak. 1809. május.) «Ez volt a' legelső Sonett magyar nyelven...» (Döbrenteinnek. 1809. június 28.)

b) Kazinczy a Tudományos Gyűjtemény 1817. évf.-ban a *Szonetról* értekezővén, többek közt ezeket írja: «A' legelső Sonettet én adtam a' Magyaroknak. Utánam Szemere énekle néhányat, s ezek között kettő, az Emlékezet, és a' Remény, oly szép, hogy azt Szemerétől az Olaszok is irigyelhetik».

c) Horvát István azzal kedveskedik Kazinczynak, hogy 1812. augusztus 24.-én kiadja a «Nagy Mester» s «Nagy Tanítvány» három-három szonettjét. Az Előbeszédben ezeket írja: «Költőink nem bátorkodtak eddig e' szokatlan ösvényen dicsőséget keresni. Kazinczy, a' Szépnek, és Nemzeti Előmenetelnek buzgó Előmozdítója, itt sem hagyott bennünket egyéb szomszéd Nemzeteknél hátrább állani. Kezdett, és kezdete tökéletes munkává vált. Példáját követte a' Nagy Mesterhez méltó Nagy Tanítvány Szemere Pál, oly örvendéletes sikerrel, hogy tisztelt Mestere, 's Barátjának munkája mellett méltó helyet érdemlenének első próbatételei».

Hogy Kazinczy írta az első magyar szonettet, bizonyítja a legilletékesebb tanu, maga Szemere Pál, ki az Élet és Lit. 1827. évf. II. kötetében öt szonettjét közölvén, bevezetésül ezeket írja: «Kazinczy azon vala elejétől fogva, hogy nyelvünket idegen szép formák és szóllások által minél inkább gazdagíthassa. Most a' Szonettet hozta be, elhevülvén Petrarcának olvasása által, 's látván hogy azt, zengzetlen nyelvökön, Bürger és Schlegel Wilh. August is, nem szerencsétlenül próbálták... Én követém a' szép kezdetet, és utánunk mások; úgy hogy most Literatúránk is bír néhány szonettet, mely a' Külföldéji mellett pírulás nélkül mutathatja magát».

CZEI ZEL JÁNOS.

KÖLCSEY FERENC SZEREPE AZ ANTIMONDOLATBAN.¹

Kazinczy Ferenc pesti tanítványai és barátai nem tudományos érvekkel, hanem a gúny és támadás fegyvereivel készültek letörni Somogyi Gedeont. Ők maguk kéri Kazinczyt, hogy ne szálljon perbe a *Mondolat* írójával: majd másoktól kap olyan feleletet, hogy «míg él, leszen mit olvasnia, leszen mit bánkódnia». (Vitkovics. 1814. március 19.) Előre jelzik, hogy annyi gyalázatot szórnak majd fejére, hogy még «egy semmire való is, sokért fel nem venne». Örömmel és megnyugvással fogadják a hírt, hogy Horvát István, kinek kíméletlenségét ismerték a Verseggyel folytatott csatákból, már hozzáfogott a felelet megírásához. Mindenki meg volt győződve, hogy akit Horvát «ostora elővesz, annak háta, egész teste meg lesz rákva kékekkel». Horvát azonban nem valósította meg tervét, bármennyire unszolta Virág, mert «ezer a' plánja 's egygyhez sem fog». (Szemere. 1814. április 29.)

Munkához látott Szemere Pál is. Kezdetben nem tudta eldönteni, vajon komoly, tudományos érveléssel, vagy a gúny fegyverével verje-e vissza Somogyi támadását. Eleinte «nem szenvedélyes vindiciákat, hanem philologiai expostulációt» akart írni (1814. április 9.), de néhány nappal később (1814. április 29.) megváltoztatta előbbi elhatározását s belekezdett a *Somogyi Gedeon és a Szamár* c. feleletébe, melyben már letér a tárgyilagosság útjáról.

Szemere hirtelenül fellobbanó lelkesedéssel fogott a munkához, de heve nemsokára lelohadt. Sokáig húzódott a felelet megírása, pedig igazi hatást csak úgy érhetek volna el Kazinczy tanítványai, ha Somogyinak minél előbb és minél szellemesebben adják meg a választ. Új irányba terelődik az egész kérdés, midőn Szemere vendégül látja Pécelen Kölcseyt, s közösen készítettek «Somogyi Gedeon Uramnak Letzkéket». (Vitkovics. 1814. szeptember 6.)

Kölcsey egyáltalában nem tulajdonított az egész *Mondolat*nak nagy jelentőséget. Midőn Szemere felhívta figyelmét a megjelent munkára, arra sem tartotta érdemesnek, hogy megszerezze és elolvassa. Még 1814. április havában sem látta. Midőn pedig Kazinczy elpanaszolja neki, hogyan őrltek s kacagtak debreceni ellenfelei meghurcoltatásán, Kölcsey semmi érdeklődést nem mutat és röviden megírja Kazinczynak, hogy az eredeti, a Szentgyörgyi által írt «kicsiny» *Mondolatot* öt vagy hat (v előtt látta ugyan Debrecenben, de Somogyi munkájára nem kíváncsi, «s látni nem is óhajtja»). (Kölcsey. 1814. április 3.) A munkával akkor ismerkedett meg, midőn Pesten találkozott Kazinczy tanítványaival és hallotta a kifakadásokat, láthatta a nagy elkeseredést, melyet Somogyi műve a lelkekben ébresztett. Kazinczy tanítványai meggyeztek abban, hogy Kazinczy maga semmikép se feleljen a támadásra, s örömmel vették a hírt, hogy Szemere Pál önként vállalta a nehéz szerepet és hozzáfogott Somogyi méltó megleckéztetéséhez.

¹ Részlet *Kazinczy Ferenc élete és működése* c. akadémiai pályadíjat nyert munkának IV. kötet, 9. fejezetéből.

Kölcsey hosszabb ideig, 1814. június — 1814. november 19-ig, együtt lakván Szemerével, szintén belesodródott a tollharcba. A hosszú együttlét alatt többször ellátogattak Pestre, és itt Kazinczy barátaival megvitatták az irodalmi kérdéseket — otthon, Pécelen, pedig kivált a nyelv kérdéseivel foglalkoztak. A *Mondolatra* adandó felelet azonban nagyon alárendelt szerepet játszott irodalmi elfoglaltságukban, és nem is tulajdonítottak különös súlyt a Somogyinak adandó válasznak. Inkább mulatság céljából írták az *Antimondolatot*. Legalább erre a következtetésre kell jutnunk, ha Kölcsey s Szemere nyilatkozatait ismerjük és levelezésüket olvassuk. Szemere bevallja, hogy őt és Kölcseyt Pécelen «megszállá a' pájkosság lelke és ezt (t. i. az *Antimondolatot*) összeve firkálgatták». A kéziratot megmúttatták Pesten író társaiknak, kik örültek neki, s «elvettek Szemerétől». (Kazinczy Nagy Gábornak. 1815. augusztus 23.) Még világosabb lesz előtünk az egész kérdés, ha Kölcsey szavait idézzük, kit meglepelt az *Antimondolat* megjelenése és határozottan kimondja, hogy amit Pécelen írt, nem szánta a nyilvánosság elé: «Én az Antimondolatot óhajtottam volna, hogy nyomtatatlan maradjon, én az e féléről azt hiszem, a mit Kazinczy Miklós nekem a tavaszkor Semjényben monda, hogy az ily dolgokban legjobb nemes büszkeséggel hallgatni, s megvallom, hogy még csak nem is gondoltam, hogy az Antimondolat valaha kinyomtatassék». (Kölcsey. 1815. augusztus 28.)

Kazinczy pesti barátai többször sürgették Szemerét, hogy adja beleegyezését az átvett kézirat kiadásához. Sokáig habozott, végre mégis megadta az engedélyt s megírta Lasztócról a sürgetőknek, hogy simítsák ki úgy «a' mint legjobbnak látszik». Hogy pedig Szemere Kölcseynek tudta s beleegyezése nélkül engedte meg a munka kiadását, bizonyítják Kölcseynek azok a szavai, melyekkel a *Antimondolat* közrebocsátóit «kéretlen kiadóknak» nevezi. (Kölcsey. 1815. szeptember 1.) Kölcsey különben nem csinált nagy dolgot abból, hogy az *Antimondolatot* kiadták és vállalta érte a felelősséget. Azt mondja, «hogy Debreczen nagy tűzbe jött ellenem, mivel a praefatió alatt az én nevem áll. Legyen! de ha már belejöttünk, igyekeznünk kell, hogy a dolog mennél jobb véget nyerjen».

Nem tudjuk pontosan eldönteni, hogy a munka mely fejezete származik Szemerétől, s melyikét írta Kölcsey. Az egyes fejezetek szókincse, mondat-szerkezete stílusa nem nyujtanak támaszpontot a kérdés eldöntésére, hiszen az írók nem egyéni írásmódjukat juttatják kifejezésre, hanem az ellenfél stílusát állítják pelengére. Irodalomtörténetíróink részint egyéni benyomások, részint a *Mondolatnak* és *Feleletnek* az Allg. Lit. Zeitungban (1816.) megjelent bírálata alapján döntenek el a kérdést. A bírálat adatai kétségtelenül Kazinczytól származnak, de szavai nem tekinthetők megdönthetetlen tényeknek. A bírálat azt állítja, hogy a quietált major két levelét Szemere írta. Ezen állítással ellentétben állanak Kölcseynek következő szavai: «A nyomtatási hibák temérdekek. Talán nem is volt a munkácskának correctora. Igaza van a Homér fordítójának, hogy úgy *citálok*, mint a szónemző. A bohó bötüszedő ἀνθρώπων helyt ἀνθρώπων-τ, ἡμαρ helyt ἡμαρ-τ μαντεύειν helyt μανθεύεσθ-τ stb. nyomtatott. Nem hiszem, hogy három görög szó a maga épségében megmaradt volna. Így lett a Lorgnetteből is Loegnette, a Nuanceokból Nuancetk stb. És így én sem görögül sem franciául nem

tudok. Minő csudát nem mivel egy *bőtüszedő.*» (Kölcsey Szemerének. 1815. október 16.)

Kölcsey ezen panaszából eldönthetjük, hogy az *Antimondolat* mely fejezetei kétségtelenül az ő munkája. Minthogy a Loegnette sajtóhiba a quietált major levelében fordul elő, ezt a fejezetet nem Szemere, hanem Kölcsey írta. Kölcseytől származik a *Jegyzetek a Versek alá* c. fejezet is, mert a görög szók kifogásolt írása itt fordul elő. Az *Előszó* is Kölcsey munkája, mert neve aláírásával jelent meg és a panaszolt Nuancetk sajtóhiba is itt lehet meg.

Az *Antimondolat* kiadásának ellenőrzését, korrektúráját Bilkey Pap Ferenc végezte, ki különösen Helmecey Mihállyal állott közelebbi barátságban. A kéziraton igen lényeges változtatások történtek, hiszen a *Debreceni grammatikát* kigúnyoló fejezet csak részben volt kész, midőn a pesti írók elvették Szemerétől a kéziratot.¹ Ennek a fejezetnek befejező részét valószínűleg Bilkey Pap Ferenc írta, s ő egyuttal átdolgozta az egészet, vagy legalább lényeges részeket közbetoldott. Ezt bizonyítják Kölcsey következő szava: «Ezek az emberek (t. i. a debreceniek) még azt fogják mondani rólam, a mit x. y. úr a makra pipák alkalmával mond a madárról és annak fészkeről». (1815. október 16.) Minthogy a makra-pipákról rögtön a fejezet elején van szó, így Bilkey Pap nemcsak befejezte, hanem bővítette is közbeszúrásaival ezt a részt. A kéziraton történt változtatások miatt többször panaszodik Szemere s Kölcsey. Megváltoztatták a könyv címlapját s nem közölték a munka íróinak nevét sem, holott Kölcsey és Szemere sohasem gondoltak arra, hogy nevüket eltitkolják. A *Mondolatban* mindenki kifogásolta azt a durvaságot, melyet a címkép mutat — az *Antimondolatban* megbotránkoztak azon, hogy Somogyi nevét Bohogyira változtatták. A legérdekesebb az egész dologban az, hogy a *Mondolatban* megjelent címkép és a *Feleletben* a névváltoztatás a szerzők tudta nélkül történt. Somogyi Gedeon nem vállalta a *Mondolat* címképét,² Szemere tiltakozik Somogyi nevének elferdítése ellen.³ A név megváltoztatása Kultsár tanácsára történt, ki azt állította, «hogy a Somogyit nem fogja megengedni a libror. censor; s ekképen leve Bohogyi».⁴

CZEIZEL JÁNOS.

¹ «A debreceni levél is nagy zajt indított. Az még el sem volt általunk végezve, s talán Bilkei végezte el x. y. vetvén alá.» (Szemere Kazinczynak. 1815. szeptember 2.)

² «Somogyi mind e' mai napiglan protestál a' réz ellen: esküszik mennyre földre, hogy az nem az ő találmánya, 's azt vallja, hogy azt társainak még ellenzette is.» (Szemere Kazinczynak. 1816. december 2.)

³ «Sajnálom s szégyellem, hogy az történt.» (Szemere Kazinczynak. 1815. aug. 13.)

⁴ «A' Bohogyit nem a' kisimitő (Bilkey — de ez titok), hanem Pesti barátink szúrták oda (nem Helmecei) hanem talán az a' víg kedélyű barátunk, a' ki olly nyers hangon énekelget.» (Kazinczy Döbrenteinek. 1815. aug. 29.) A vígkedvű barát Horvát István.

ADATOK A NÉMET KÖLTÉSZET HATÁSÁHOZ A XVIII. SZÁZADBAN.

Császár Elemér másfél lustrum előtt megjelent könyve, amely a német hatást fejtegette XVIII. századi költészetünkben, gondosan összefoglalta azoknak a színdaraboknak a forrásait is, amelyeket első szintársulatunk előadott. Majdnem teljes munkáját egy-két adattal mégis megszerezhetjük.

1. Falbairé-Fenouillet rémdrámája (20. és 129. l.), a *Galeeren-Selave* (amelyet Kelemen Lászlóék *Az újmódi gonosztévő, vagy a gallya-rab* címmel adtak) két fordítással is szerepel könyvében: Bánfi Györgynéével és Ifj. Bárány Gedeonéval. Az utóbbiról mondja is, hogy német átdolgozásból készült. Ezt megtoldhatjuk avval, hogy a német átdolgozás az id. Stephanie munkája, s úgy látszik, volt egy harmadik magyar fordítás is, az Aranka Györgyé: így tudja Bayer (II. 352. l.) és Lugosi Döme mostanság megjelent könyve is. (*Kelemen László és az első magyar játsszó színi társaság*. 91. l.)

2. A *Merész Károly, vagy a megbosszult ártatlanság* (Bayer 378., Lugosi 74. l.) Sannens darabja: *Karl der Kühne*, Tragedie in 5 Aufzügen.

3. *Az oskolai tudóst* Bayer és nyomában Lugosi is. Kotzebue darabjai közé sorolja: Császár, igen helyesen, nem veszi föl Kotzebue hatásához. Nem is ott a helye. Az angol Cowley hétfölvönásos vígjátékából a legtöbbszörre angol írókból fordító L. Schröder dolgozta át azt a *Der Schullehrer* c. vígjátékot, amely Láng színész forrása lett. (Ez egyben adat Cowley hatásához is; v. ö. Fest Sándor, *Angol irod. hatások hazánkban*, 59. l.)

4. Az *Asszonyi fortély, vagy férjfiak jól megértésének* c. darab eredetijét sem Bayer, sem Császár, sem Lugosi nem említi. Forrása Sal. Fr. Schletter *Frauenwitz, oder Herrn merkt's Euch* c. egyfölvönásosa. (Schletterről l. Császár id. m. 116. l. A névmutatóból kimaradt!)

5. Bár Bayer is mondja, Császár nem említi, hogy a *Deákos leány* (amelyet utóbb *Tudákos leány* címmel is adtak színészeink — Bayer tévesen Kotzebue-Goldonit ír szerzőknek) Goldoni darabja, amely, mint *Az oskolai tudós*, szintén L. Schröder német fordításában volt Ungvári János forrása; a németnek címe: *Wissenschaft geht vor Schönheit*.

6. Végül tisztáznunk adódik *A vétkesek* eredetijének kérdése, amelyet Császár szerint Kazinczy Ferenc *vagy* öccse, József fordított; forrásául «Mérey Goethe nevezi meg», Császár Joh. Fr. Er. Albrecht neve alá veszi (89. l.) s ennek *Alle strafbar* c. darabját idézi. A kérdést megoldja Kádár Jolán könyve (*A budai és pesti német színészet története 1812-ig*). Albrecht darabjához, amelyet a pesti német színészek 1795-től fogva 22-szer adtak elő, megjegyzi: «Goethe *Die Mitschuldigen* c. darabjának átdolgozása prózában». A kettő tehát egy, s bizvást föltehetjük, hogy ezt is a *Clavigo*, a *Stella*, a *Geschwister* fordítója, Kazinczy Ferenc fordította. Ennek csak az ellent, hogy *Levelezésében* (II. k.) nem említi.

GÁLOS REZSŐ.

VÖRÖSMARTY SENECAJA.

Brisits Frigyes *Vörösmarty Mihály kiadatlan költeményei* c. kötetében egy Seneca-tragédia töredékét közli. (131. l.) Figyelmét azonban elkerülte, hogy ez a (Brisits szerint 1820—25-ből származó) töredék nem eredeti, hanem Ewald Chr. von Kleist irodalmunkban több ízben szereplő dráma-vázlatának szó szerint való, de az eredetit meg nem értett fordítása. Íme a dialógus kezdete :

ERSTER AUFZUG, ERSTER AUFTRITT.

Seneca und Pompeja.

Seneca. Ja, Pompeja ! ich habe den betrüglichen Reichtümern und den gefährlichen Ehrenstellen mit mehr Freude entsagt, als sie übernommen. Mein künftiges Glück war ungewiss, als ich sie übernahm, und es ist gewiss, da ich mich ihrer entschüttet habe. Nun wollen wir uns selber leben und den niederen Stolz und Unsinn des Hofes nicht mehr unsers Andenkens würdigen.

Pompeja. Ich hoffe, dass wir glücklich sein werden, Seneca ! und die bisherigen Widerwärtigkeiten werden uns dienen, unser jetziges Glück zu fühlen. Entschlage dich nur alles Kummers, der dich noch zuweilen quält ! Dein Gemüt sei so ruhig, wie die Natur, die nun ihre Schätze um uns verbreitet, da es, wie sie, unschuldig ist.

Nyilvánvaló, hogy aki ezt írta, az eredeti német szöveget csak fölületesen értette meg. Épen azért — Brisits bevezetése «csak az ifjú Vörösmarty Mihály szorosán vett költeményeivel kíván foglalkozni» s az általa 1820—25-re tett két drámai töredékről közelebbi fölvilágosítást nem ad — más adat híján fölvetem annak valószínűségét, hogy e töredékek, legalább is a *Seneca*, nem ilyen viszonylag későkoriak, hanem szintén diákori kísérletek. De így is érdekesek.

A *Seneca* első fordítását, a Bessenyei követői közé tartozott Id. Gr. Teleki László (1764—1821) munkáját, *Seneca halála vagy a haldokló Philosophus, egy 3 actusból álló szomorújáték* Voinovich Géza kutatta föl és ismertette.² Voinovich még eredetinek gondolta a darabot, mert a 18—20 éves Teleki maga így írta. Császár Elemér mutatott rá, hogy az «Kleist

ELSŐ NYILÁS, ELSŐ JELENET.

Seneca s Pompeia.

Hidd el, Pompeia, én örömezték lemondottam az álnok kincsekről, s veszélyes tisztekről, mint sem hogy azokat elfogadtam volna. Ha elfogadnám őket, kétséges volna jövődöm, de most már bizonyos, midőn kifejtődzték közülök. Majd ezután magunknak élünk, és az udvarnak¹ hitvány büszkeségén [itt, úgy látszik, egy szó kimaradt!] s nem fogunk törődni.

Pompeia. Reménylem, Seneca, hogy boldogok leszünk s az eddigi történet viszonságok fognak szolgálni mostani boldogságunk teljes érzésére. Csak távoztass el minden bánatot, melly még most is gyötör. Olly esendes legyen elméd, mint a természet, melly midőn kinceit reánk önti, szintűgy, mint azok, ártatlan.

¹ Brisits kiadásában udvarnok nyilván sajtóhiba.

² IK. 1899. 135—136. l.

Ewald Senecájának fordítása». ¹ «Érdekes véletlen — írja — hogy Kleist *Senecája* egy másik előkelő magyar ifjút is arra csábított, hogy átültesse anyanyelvére: Kisfaludy Sándort, aki szintén 18 éves korában... kezdett hozzá s körülbelül 20 éves korában fejezte be *Seneca tragédiáját* (1790—92).» Tolnai Vilmos mutatta ki (EPhK. 1890.), hogy Kisfaludy verses tragédiája (ÖM. VII. 61. l.) közvetlenül Kleist prózai munkájából készült. Valószínűnek tartom azonban, hogy Kisfaludy is előbb lefordította prózában Kleist vázlatát: a *Hunyady* és a későbbi drámák prózai tervezete igazolja ezt a föltevésemet. Mindezek után még érdekesebb véletlen, hogy a fiatal Vörösmarty drámaírói pályakezdése is Kleisttől indult el. ²

GÁLOS REZSÓ.

BOD PÉTER ATHENASÁNAK EDDIG ISMERETLEN TOLDALÉKA 1786-BÓL.

Szerencsi Nagy István nagygyőri ref. lelkész, jeles egyházi író (szül. 1728; teológiai tanulmányait a sárospataki főiskolában végezte, hol 1744. szept. 28^{án} subscribált; † 1789. jan. 7.), kutatásai közben több olyan életrajzi és könyvészeti adatra bukkant, amelyekről Bod 1766-ban megjelent *Athenasában* nem voltak följegyzések. Elhatározta tehát, hogy az *Athenast* egy toldalékkal látja el, életrajzi és könyvészeti adatait a saját koráig kiegészíti s az így megbővített nagybecsű művet újból kiadja. Gyűjtögette is szorgalmasan az adatokat. Céljának megvalósítása érdekében levelezésben állott nemcsak irodalomkedvelő lelkésztársaival, hanem a nagytekintélyű tudóssal, báró Ráday Gedeonnal is, aki szívesen megígérte, hogy könyveinek katalógusát és jegyzeteit rendelkezésére bocsátja «Nállam is vagynak olyan régi M. Könyvek — írja (év n. aug. 24-én) Rádaynak — a melyekről nemcsak T. Bod Uram, hanem Pater Horányi is hallgat.» (Figyelő. I. 183.) Úgy tervezte, hogy Horányi *Memoria Hungarorum*ából csak azokat az adatokat illeszti be röviden az *Athenasba*, amelyek arra érdemesek. E tekintetben Ráday böles tanácsát kéri. Az ő korában még sok olyan régi könyv volt található azon a vidéken közembereknél, amelyeknek másutt hírét sem hallották. Szorgalmas gyűjtője volt az ilyeneknek. Munkájában már annyira előrehaladt hogy Nagy Sándor agens közbenjárására a *Magyar Athenas* újra való ki nyomtatására a királyi engedélyt is megkapta. (Évszám nélküli levele Rádayhoz. Figyelő I. 183.) Egy példányt a subscriptóra fel is küldött Bécsbe, a kiadás azonban elmaradt.

Szerencsi Nagy István tervéről sokan tudtak. Zilai Sámuel 1789. márc. 18-án azt írja Ráday Gedeonnak, hogy «Szerencsi Nagy István Uram reménytelen halálán itt nálunk minden jó Emberek megdöbbantak és erősen

¹ *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században.* 22. l.

² Baros Gyula a 45. l. *Moezist* már helycsépezte *Moerisre* (Napkelet, 1926. 967. l.); azt hiszem, a 30—31. l. idilli *Morsusa* is, Coridon társa, inkább *Mopsus*, és együttesen Faludira emlékeztetnek: *Corydon* dudáját, — *Mopsus* furulyáját. (*Tavaszi*) *Corydon*, *Mopsus*, *Moeris*, *Elek* (*Alexis*) egyébként *Faludi* 3. és 4. eklogájában is.

sajnálották». Majd így folytatja: «*Valljon ki vette kezébe az Athenásra tett collectáját? Vajha jó kézre jutott volna!*» (Figyelő. II. 223.). Szinnyei József följegyezte (M. írók. IX: 612.), hogy P. Szathmári Mihály tanár Kolozsvárt készült e munkát kiadni. Török István azonban *A kolozsvári ev. ref. collegium története* c. művében (II. k. 78. l.) azt írja, hogy P. Szathmári Mihály Bod Athenásának bővítésén fáradozott. Igen sok jegyzetet készített hozzá. Kiadását fiára, Pap Zsigmondra bízta, de e munka kéziratban maradt. Török könyvében van följegyezve, hogy Kemény József gr. 1845-ben a *Magyar Athenas* kiegészítő irataiból körülbelül 100 4-r. ívet talált meg özv. Szathmári Zsigmondnál (Mihály menyénél) Nagyenyeden. Ekkor már több ív hiányzott belőle (id. m. II: 79. l.).

Ez adatok szerint P. Szathmári Mihály († 1812.) Szerencsi Nagy Istvántól függetlenül dolgozott az *Athenas* kiegészítésén. Kemény József a kézirat megvásárlására 100 frtot szánt, de Kovács Józsefhez írt leveléből nem tűnik ki, hogy megvásárolta-e. (Török könyvéből — II.70. — az tűnik ki, hogy megvásárolta az Erdélyi Múzeumnak.)

Hogy Szerencsi Nagy István halála után kézírata, az *Athenásra tett collectája* hová, kinek kezébe került, nem tudjuk. 1925. június havában a kunszentmiklósi ref. reálgimn. könyvtárában kutatván, a kéziratok között, Keresztesi Józsefnek, a jeles Krónika-írónak Szakács Józseftől lemasólt *Apróbb munkái* c. 4-r. alakú kötetében, a 207—249 lapokon megtaláltam Keresztesi-nek Szerencsi fölkerésére a Bod Athenasához készített s 1786. decemberében hozzá el is küldött¹ Toldalékát. Teljes címe:

Néhai Tiszteletes Bod Péter
MAGYAR ÁTHÉNÁS nevű könyvének
T O L D A L É K J A
mellyet
Midőn különös Királyi engedelem mellett
N. Győri Reform. Prédikátor
SZERENCSI NAGY ISTVÁN
illendő Bővítéssel 2 szor ki akart volna adni,
betsületes Levéllel mások közt e' vegre
megkerestetvén
a' köz haszonért öszve szedegetett
KERESZTESI JÓSEF
N. Váradon 1786 Eszt. Karátson havában.

[Keresztesi a 34 lapra terjedő füzet címszövege alá ezeket az Ovidius-i sorokat írta:

«Pascitur in vivis livor, post fata quiescit:
Tunc suus ex merito quemque tuetur honor.

Ovid. Amor. L. III. Eleg. 8.]

¹ Keresztesi: *Krónika*. Pest, 1868. 150. l. «A nagy győri prédikátor tiszt. Szerencsi Nagy István úr, a néhai Bód Péter Magyar Athenas nevű könyvét akarván cum supplemento világ eleibe adni, engemet is, hogy e közjót segítsen, megkeresett, melyet megis cselekedtem decemberben [1786], szaporitván az Athenast 70 kidolgozott titlussal.»

A címlével b. lapján a következő *Megjegyzés* olvasható:

- I. Itt semmi sem íratik, a' mi bizonyos kűtfőből nem vétetett volna, és meg nem lehetne mutatni bővebben is.
- II. Némelly régi Magyar Versek citáltatnak, azért, hogy az Olvasó tudja a) hogy azon könyvek kéznél voltak. β) Hogy ezeknek a' maiakkal való össze-vetésekől, a' Poësisnak kipalléroztatása meg tessék.
- III. Néhol a' *Genealogia* is feljegyeztetik: mert ezzel, mint sok *Familiáknak* használó dologgal az ilyen munka betsessebbé tételik, bár mindenütt ezt lehetne követni.
- IV. A' különös *Történetek* meg íratnak, azért, mert ezek nem mindenütt találtatván, figyelmeztést okoznak.
- V. Két vagy három *Titulus* hosszabbatska: de ezek bizonyos okokért rövidebbek nem lehettek. Mellyekkel ha a' *Közhaszonra* valamit szolgálhat, örömeinek s fáradsága jutalmának tartja, és magát többekre igéri. Nagy Váradon 1787 d. 2^a Jan.

Keresztési Jósef.

Keresztesinek a *Toldalék* írásában követett eljárása az volt, hogy az *Athenas* betűsoros névsora szerint haladt az egyes írókról szóló szöveg kiegészítésében. Minden egyes általa megnevezett íróról külön kikezdes szól. Előbb közli az *Athenas* lapszámát, amelyhez a kiegészítés csatolandó, majd pontosan jelzi, hogy a toldalék a jelzett lapon olvasható cikk végéhez vagy pedig melyik mondata, sora után iktatandó be.

Összesen 67 (Krónikájában 70-ről tesz említést) magyar író életéhez és irodalmi működéséhez szolgáltat megbecsülhetetlen értékű adalékokat. Igaz ugyan, hogy némely író életéhez vagy munkáinak jegyzékéhez kiegészítésül összeírt adatok egy jó része a Szinnyei 14 kötetes nagy írói lexikonában ma már, más forrásokból közölve, olvasható, azonban a *Toldalék* egy jó része, kb. fele ma is becses kiegészítésül szolgál egyes írók életéhez és irodalmi működéséhez. Különösen becsesek azok az életrajzi és könyvészeti följegyzések, amelyek ránk nézve ma már hozzáférhetetlen, lappangó vagy éppen elpusztult kéziratoss vagy nyomtatott forrásokból vannak merítve, amelyeket Keresztési még látott, forgatott, olvasott, de amelyek ma már nincsenek meg.

Alább csak azokat az adalékokat közöljük a kéziratból, amelyekben a Szinnyei nagy írói lexikonához viszonyítva is, még mindig új, *eddig ismeretlen adatok* találhatók. Ez a Toldalék egyszersmind adalék is Keresztési József irodalmi működéséhez. Egyrésze ez a Szerencsi által gyűjtött Toldaléknak. Keresztési A' *Tiszán-túl való Ref. Superintendensek' vagy püspökök' Életéről való kevés Tartózás* c., 1808-ban készített s Tóth Ferenchez elküldött dolgozatában többször így utal az *Athenashoz* írt Toldalékára: «Lásd a' M. Athenásra írt Toldalékomat». (320. l.) «L. M. Athenás Toldalékomat.» «Vide Toldalék a M. Athenásra.» (348. l.)

pag. 26. rend 29. BARANYI LÁSZLÓ. Debreczenben vette eredetét Baranyi Istvántól... Maga mulattából, Német nyelvből Magyarra fordított egy kis Csekélységet, 's nevezte *Múlattságos Beszélgetésnek N. Váradon 1785. 8. R.*¹

¹ Ide jegyzem, hogy e munkának egy hely- és év-nélküli 8-r. alakú kiadása megvan a sárospataki főiskola könyvtárában. Jelzete: SS. 95/p.

pag. 62. r. 26. DEBRECZENI FÓRIS ISTVÁN Debreczenben vette eredetét; az Hazájában való tanulása után, tanúlt Trajectumban és Franekerában, vissza jövén 1678^{ban} lett Király Daróczi, azután Zilahi Prédikátor, és 1688^{ban} a' Krasznai Tractusnak Senióra és Generalis Notárius.

pag. 71. r. 1. DIOSZEGI BONIS MÁTYÁS eredetét vette, a' mint láttzik, Beregszászon. A' Hazájában való tanulása után, ugyan Beregszász Városa küldötte a' maga költségén a' Belgiumi nagy hírrel tündöklő Lejdai Académiába 1646 Eszt. hol... fordított a' rût Rézszegegről egy szép könyvetskét... Az egész könyvetske igen hathatosan és Magyarosan van írva; áll pedig 33 Szakaszokból.

pag. 71. Titt. DIOSZEGI Kis István, sic réformetur: született ugyan Diószegen 1635^{ben}, még tsetsszopó korában mind Atya mind Anya nélkül maradván, Diószegnek sokszori Birája *Konta György* fogta fel, és Diószegen 's Váradon taníttatta. innen ment az Ujfalusi Oskola Mesterségre; onnan Debreczenbe, hol az akkori két nagy embereknek, Bitzo és Dobozi István, sok izben való Fő Biráknak kedvekbe esvén, amaz Kántorrá, ez pedig a' maga Unokainak Praeceptorává tette; azután Csipkés Komáromi György kérésére, 1663 Esztendőben Erdődi János Bíróságában, azon leg nyomorúságossabb' idejében is Debreczen Városa a' maga költségén, a' Belgiumi Akadémiákra ki küldötte, az hol két esztendeig való szorgalmatos tanulása után, Sz. I. M. Doctori Titulust is kapott... Az Hazába vissza jövén, lett Debreczeni Professor, ama hires Gamalielnek, Mártonfalvi Györgynek Collegája; két esztendő múlva pedig a' Hazájabeli Ekklesiában Pap, hol 10 esztendők alatt, maga kezeivel leírt 900 Prédikációkat: mindeneket pedig le sem írt: mert néha Vasárnap ötször is prédikált, Halottak lévén. A' leírtak közül 73^{at} mellyeket bizonyos alkalmatosságokkal mondott el, Apafi Mihály Fejedelem, Munkátsi István Debreczeni Fő Bíró, és némely Prédikátorok költségével kinyomattatott... Végre lett a' Tiszántúl való Ekklesiáknak Superintendense, és meg hólt 1699^t életének 64^{ik} Eszt.

pag. 72. r. 4. DOMOKOS MÁRTON Szala Vármegyéből szarmazott Nemes, Hazáját 's Vallását szerető Úr, Debreczen Várossának elsőben Notáriussa, azután 28 Eszt. való emlékezetes és Tiszteletes Fő Birája, azon Városnak szolgálatjában mint a gyertya elenyészett 1764^{ik} Eszt. Kinek nagy Lelkétől meg fosztatott testet Halotti tanítássaltették a' sirba két nagy Orátorok, u. m. Tatai Ferencz Superintendens és Szathmári P. István Theol. Professor 5 Mos. 24: 5. Solt. 12: 1. vből. Ezen köz jóra termett Úr, némely Könyveknek Francia nyelvből Magyarra való fordításában is eszköz volt... Hagyott maga után egy nyomdokait követő tudós és közhaszonra született Fiat, *Domokos Lajost*, ki hasonló képen Debreczennek volt elsőben Notáriusa, azután pedig egy néhányszor való Fő Birája. Ez 1781^{ik} Eszt. Pesten mulatában Német Nyelvből Magyarra fordított egy kis akkori kapós Ujjságot, mellynek neve: *Atom második Jósefről, Budán 1781.*² Feleségül vévén Kenesei Kata Kis Asszonyt, ettől születtek számos Fiai.

¹ Szinnyei halála idejét 1698. jún. 22-re teszi.

² Ballagi Géznál (*A politikai irodalom tört.* 239. l.) Kereszturi József van szerző gyanánt feltüntetve úgy a német eredetűre, mint magyar fordítására nézve. Szinnyei J. is az ő szerzeményének tartja. Wurzbachnál *Raudenstrawh* szerepel szerző gyanánt, de Ballagi ezt nem tartja valószínűnek. Új adatunk Wurzbachot igazolja s megnevezi az igazi fordítót!

pag. 77. r. 6. ERDŐDI LAJOS Fő Nemes ember, Szabolts és több Vármegyéknek Hites Tabla Birája, a' Természettől szép ésszel és Versírásbeli tehetséggel ruházott fel, a' mint, mind Nyomatásban mind Kézírásban lévő Versei bizonyítják. Neveztes az a' *Hálándó Öröm, mellyel a' Lelki esméretnek szabadságában élni óhajtó Hívekkel zengedezett Ujj Fejértön 1783. d. 1° Januarij.*

pag. 108. r. 25. HERCZEG JÁNOS szül. Debr. 1678... Tudományát öregbiteni ment a' *Viadrus* mellett fekvő Francofurtumba, onnan Franekerába, az hol a' szükségesek közt az Orvosi Tudományt is meg tanulta annyira, hogy 1703^{adik} Eszt. d. 13. Sept. abban *Doctori Titulust* nyerne. Debreczenbe vissza hivattatván lett ugyan ott *Filosofiát* tanító Professor és híres *Doctor*. Házassági életre adván magát, Feleségül vette Senator *Sárándi Dániel* leányát *Susánnát*: de ez jó Férfjének, a' Collegium Tudós Professorának kevés ideig örülhetek, meg halván 1713-ban. Maradt életben egy Fia, *Herczeg János*, Debreczennek emlékezetes Senátora, kinek *Senator Miskólczi Ferencz* Mária Leányától születtek Három Leányai: *Erzsébet* Csatári János; *Mária* Zempl. nyi Gábor; *Klára* Dömsödi Sámuel Házastársaik, és egy Fia *Herczeg Gábor*, ki mostan a' *Hat Hadú (Igy!) Városoknak* érdemes Fő Notáriusa. Az nevezetes ezen Familiában, hogy régtől fogva csak egy egy Fiú Ág tartotta fel....

pag. 114. r. 4. HUNYADI SZABÓ FERENCZ Telegdi Prédikátor 1739 és 40^{adik} Eszt. Magyar Országban uralkodott Pestisnek alkalmatosságával, Nemetből Magyarra fordította *Frid. Adolf. Lampenak* egy munkáját (midőn Franekerában az Hazán kívül ugyan annak ki adásában munkálódna Bányai István is, idővel Pataki Professor) és ki adta illy Titulussal: *Gileádbéli Balsamom a' Döghalál ellen, Debreczenb. 1741. 8 R.¹* Vagyon ajánlva a' Debreczeni Ref. Sz. Eklklésia Külső és Belső Előljáróinak.

Ennek Fia Hunyadi Ferencz a' Debreczeni Eklklésianak mostani edjik L. Tanítója és a' Tiszántúl való *V. Superintendentiának Generalis Notáriussa*, kinek a' Prédikálásban való nagy tehetségét minden szereti. Ez a' *Jósef életét* szép Magyar Versekre foglalta. Kár, hogy azon Lélekre ható ékessen szollásnak tellyes Predikációi csak egy Városba szorúlnak. Kiadattak VI. Darabban.

pag. 137. r. 28. KENESI PÉTER² Bagosi azután M. Pályi Prédikátor 1785. készített és fordított Nemetből, illy, kézírásban lévő munkákat:

1. Az Ur Kegyelmének Asztalánál foglalatoskodó Ur Asztala Vendége: avagy fel serkentő útmutatás a' Híveknek azokra a' kegyes elmélkedésekre, mellyek a' szent Vatsorával való méltó élésre szolgálnak.

2. Lelki Nébó, avagy, a' Mennyei Kanahánnak ditsősségéről való kegyes elmélkedés, mellyet írt Stehelin Kristóf sangallumi Pap.

3. E' Világról, és e' Világ hijjába valóságokról, elmélkedés, mellyet Angliai nyelven készített Downame János Sz. I. M. D.

¹ Hunyadi Szabó Ferenc e fordításáról sem Petrik, sem Szinnyei nem tesznek említést. Megvan a sárospataki főiskola könyvtárában két példányban. (Jelzetei: M. 143., Y. 428.)

² Kenesei Péter Szinnyei nagy írói lexikonában nem szerepel.

pag. 165. r. 21. MADARI JÁNOS született Rév Komáromban, tanult Debreczenben, az hol Séniorágot is viselt. A' Belgiomi Akademiakból az Hazába vissza jövéen, lett Szoboszlai, azután Bihar Vgyében Püspöki Prédikátor. Vólt ez magát mindenekkel kedveltető, a' természetéről mind külső szépséggel, mind nagy tudománnyal fel ékesítettett, nyájjas és igen tréfás ember, kinek fontos mondási ma is fen forognak. A' versszerzésben minémű tehetsége lett légyen, mutatják némely kinyomtattott ifjui Versei. Megholt Püspökiben Fiú nélkül 1770^{dik} Eszt. Hagyott maga után kéz írásban, egy, szép elmélkedésekkel telles Könyvet, illy név alatt, A' léleknek a' Testtel való Tusakodása.

pag. 175. r. 26. MIKLÓS SÁMUEL nemes szüléktől származott Veszprémben. Természettel hajlandó lévén a' tanulásra, azt anyyira vitte, hogy még gyenge korában a' S. Pataki Collegium Togatus Tagjai közt első grádust érdemlett, és ottan mind Praeceptor, mind Seniori hivatalokat nagy dítsérettel viselt. Onnan ment a' Belgiomi és Német Országi híres Akadémiákra, honnan vissza jöttében 1761^{dik} Eszt. az akkori Prussus háború miatt sok viszontagságokat szenvedett útjában. Lett a' Miskölcsi szép Oskolában Rector, melly hivatalát mindenek előtt való kedvességgel és Tanítványinak előmenetelivel fojtatta 1784^{dik} esztendeig, mellyben meg hólt. Vólt ez Termetében kitsiny: de ékesen szólló Orátor; jó Poëta és Historicus. Kétszeri Háassága is terméketlen lévén, hagyott maga után némely Fő emberek hideg tetemei felett el mondatott Oratiokat, mellyek rész szerént nyomtatásban vagnak; Ugy szintén egy hálaadó beszédet... stb...¹

pag. 178. r. 23. a' Tallózásból, melly pag. 356 vagon, ide kell tenni, és így reformálni ezen Titulust melly nevezetes: azért hosszabb is. MISKOLTZI CHULIAK ISTVÁN. Régi Elei laktak Miskolczon, mind valóságos Nemes emberek. u. m. Nagy Attyának Attya, Chuliak János még a' Reformatio előtt; ennek fia Pál, a' Miskolczon reformáltott Ekklesiának legelső Egyházfia; ennek Fia Chuliak János, ki az akkori szokás szerént magát az Hazájáról Miskolczai Csulyaknak hívatta; Ez Patakon az híres Thuri Pál alatt 1560-dik esztendeig tanulván, ment az Ujjhelyi Oskola Mesterségre; innen 1564-ben az híres Vitebergai Akademiába, az hol a' Magyar Tanulók közt akkor Eszéki Mihály vólt a Sénior, mellynek Matriculájába így írta be a' maga nevét: Joannes Csulyak Miscołci 1564. Itt 5 esztend. való lakásának véget vetvén s az Hazába szép tudománnyal vissza jövéen lett Tóltsvai Prédikátor Zemplén Vgyében. Ezen jó Atyától és Póli Évától született már Miskolczai Chuliak István 1575-ben Octoberben. Az Attya Tóltsváról a' Liskai Ekklesiába vitetvén 1578-ban itt kezdette tanulását 4 esztendős korában Soklyósi Mihály keze alatt. Édes Atyától 1584-ben meg fosztatván, vitte az édes Anyya a' maga Hazájába, Ujjhelyre; innen 1589-ben ment a' Debreczeni szép hírű Oskolába, mellyben akkor Csorba Debreczeni István és Tholnai János tanítottak. Prédikátorok pedig vóltak Gönczi György

¹ Kézirataiból egy 4-r. kötet (Ker. tanítások.) a sárospataki főiskolai könyvtár kéziratárában van. Jelzete: 220. sz. Dal is szól róla, melyet Varannay Mihály szerzett Sárospatakon, mikor Miklós S. seniori állásából távozott 1759-ben. Kiadta Bartalus a M. Orpheusban, majd a M. népdalok, VII. 22. l. Fabó is említi: A m. népdal zenei fejl. 149. l.

Superintendens és *Pesti Gábor*.¹ Debreczenből 1594-ben a' Tatároktól való félelem miatt, kik az Országot pusztították, *Bodrog Kereszt Urba* szaladt, hol apró gyermekeket tanítván 37 forint költséget szerzett magának, mellyel a' *S. Pataki Collegium*ba ment 1598-ban és tanult szorgalmasan mint *Tojatus*, *Thólnai Fabricius Tamás*, *Karkovius Demeter*, és *Katona Ujjfalvi Imre*, egymás után következett *Professorok* keze alatt. 1600-ik Eszt. *Siderius János* Szepesi L. Tanító *commendatiójára* tétetett a' Nagyságos Báró *Tököly Sebestyén* kisebbik Fiának *Miklósnak* *Præceptorává*, kit tanított esztendeig *Patakon*, azután pedig *Késmárkon* kevés ideig: Ugyan is 1601-ben Sz. Mihály Havában, B. Tököli Sebestyén a' maga Fiával Miklóssal, a' Német Országi nevezetesebb Oskolákba, mint egy *Mentort*, elégséges úti költséggel és örzettel ki küldötte; kivel ment először *Görliczbe* Lusatiába; innen *Prágán*, *Vitebergán*, *Lipsián*, *Francfurton* által *Heidelberga*ba a hires *Pareus Dávid* halgatására. Hol nem tsak Tanítói: hanem a' Palatinatusi Választó Fejedelem *IV. Fridericus* is a'nyira kedvelte, hogy mind maga eleibe, mind könyves házába szabadosan botsátotta.

Ezen Városban kevés hijján 4 esztendőket eltöltvén, midőn *Európának* nemesebb részeiben tejendő bűjdosással akarná mind magát, mind a' gondviselése alá bízott ifjú Urat pallérozni, akkor vitte meg a' hír, *Pátronussának* *Tököli Sebestyénnek* halálát, mely miatt tovább nem mehetvén, 1607-ben, Áprilisben az Hazába *Tököli Miklóssal* együtt szerentséssen visszajött; ki azután nem sokára ment az Erdélyi Fejedelemnek *Báthori Gábornak* Udvarába; *Miskolczi István* pedig, a' melly esztben meg érkezett, vitetett a' Tarczali Oskolának igazgatására; innen 1608-nak a' vége felé, Rákóczi Sigmond, ki azelőtt kevéssel hagyta oda az Erdélyi Fejedelemséget, hívta a' Szerentsi Prédikátorságra, ki előtt tsak kétszer pédikálhatott *Luk. 13. 6. v-ből a' terméketlen figefáról*, minthogy ezen Fejedelmi Ur meg halt 1608 d. 5. Decemb:

Itt laktában jelen volt *Miskolczi István N. Váradon*, 1609ben, Szilvás Ujjfalvi Imre ellen tartatott Ekklesiái közönséges gyűlésben, a' midőn a' Várad Várat minden benne való dolgokkal le irta, mitsoda állapotban volt akkor.² Szerentsről 3 esztendő múlva vitetett Eleinek lakó helyébe a' *Miskolczi Lelki Pásztorságra* 1612-ik Eszt. hol sok bajok között forgott: mert egy az, hogy a' Kristus szava szerént nem volt kedves e' Prófeta is a maga Hazájában; más az, hogy 1613 d. 30. Novemb. az Egri Törökök a' Városra útvén, ötet is sok jószágából kifosztották. *Miskolczon* tehát tsendessége nem lévén, hivatott a' *Liszkai* Ekklesiába, az hová elis ment 1616 és azt sok ideig legeltette. Itt laktában a' *Bellen Gábor* Fejedelemnek *Nagy Szombatnál* lévő Táborában, *Alvinczi Péter* helyett, a' *Tábori Papságot* 1621-ik Eszt. kevés ideig viselte; honnan haza jövéen, maga a' Fejedelem 25 Forinttal, és 4 réf gránát posztóval ajándékozta meg. Jeles érdemeiért

¹ Keresztesi tollhibája *Gáspár* helyett.

² *Miskolczi Diarium Apodemium* c. naplójának ez a része megjelent nyomtatásban a *Zeitschrift von und für Ungern* 1804. febr. füzetének 85—92. I. Innen átvette *Kereszturi József Compendiaria* c. 1806-ban megjelent könyvébe, II. k. 230—34. I. Említi ezt maga *Keresztesi József* is, akinek e napló birtokában volt.

osztán 1629 d. 2. Máj a' *Zemplényi Tractusnak Esperestjévé* tététt az Erdő Bényei Gyűlésben; mellyet tsendesen viselt, mig nem 1631. d. 16. *Marty* rajta ezen nevezetes történet esett, t. i. *Palatinus Eszterházi Miklós* népe d. 15. *Marty* az Erdélyi Hadtól *Rakamaznál* még veretvén, a' többek közt fogva esett, két Komáromból való jámbor Katonáknak ki szabadítására Miskolczi István, a' Tiszán alá ereszkedett hajón a' győzedelmes táborba, hol ifjú *Gróf Betlen Istvánt* és *B. Zólyomi Dávidot* köszöntvén, a' Raboknak szabadságot nyert; Ez alatt pedig a' Liskai Notárius *Komáromi Gergely*, Tokajba a' *Palatinushoz* által menvén, a' jámbor Papot azzal vádolta el, hogy Arúló: mert Zólyomi Dávidhoz ment a' győzedelmen örvendezni; mellyert is azonnal halál mondatott fejére, és végeztelett, hogy kötözvé hozassék Tokajba; (me)llyet alattomba néki egy Tiszt meg izenvén d. 18 *Marty* ejtszaka *Patakra a' Rákoczi György Várába* szaladt Feleségével 's gyermekivel edjűtt, honnan küldött leveleiben a' *Palatinus* előtt a' maga ártatlanságát meg mutatta; és 3 Hét múlva Liskára vissza menvén, hívataltát ártatlanul folytatta.

Ez is nevezetes az ő életének Históriájában, hogy egymás után 6 Feleségei vóltanak, kiktől születtek tíz gyermekei: de a' Pestis azokat élragadozván, maga után tsak egy Fiát *Gáspárt* hagyta életben, kiről alább lesz emlékezet. A' munka 's az idő el erőtlentvén ezen jó Atyát; midőn a' Sémorságot 16 Eszt. viselte, meg hólt 1645 Életének 70^{dik} Eszt. Liskán. Ez igen vitám elméjű, Tudományt szerető, tudós és munkas Oszlop ember volt, a' mint Könyveinek ma is meg lévő *Catalogussa* 's munkái mutatják. Ezek közül említem ezeket:

1. Irt egy Magyar Grammatikát 1608^{ban} Tarczalon, (me)llyet Molnár Albertnek Marpurgra fel küldött, ki a' maga bővítésével ezt, az ifjú Hassia Mórítz Landgráff kedvéért, ki adta *Hanoviában 1610.*¹

2. Németből fordította Szerentsen 1610 ama szép Ditséretet, mellyet ma is éneklünk: *Magasztallak én téged, Isten Egeknek Királyját* s. a. t.²

3. A' maga életének Summáját születéséül fogva le írta Deak versekben, mellyeket a' Fia Gáspár, az halálát is belé tévén, ki nyomtattatott, két Exemplarban Váradon, illy Titulussal: *Diegesis Historica de vita et obitu Reverendissimi et Cl. Patris Stephani Chuliak Miskolcini propria opera conscripta*. Ez tsak egy hosszú Epitaphium. Kézírásban vagynak pedig ezek: *

pag. 178. Tit. sic scribitur: MISKOLCZI CHULIAK GASPÁR vólt a' fellyebb le írt Istvánnak és Gyulai Szabó Katának a' Fia. Született Liskán 1627. d. 5 Apr. Tanulását kezdette a' Hazájában, fojtatta Patakon,⁴ k pallérozta Trajectumban; az hol laktában adott világra egy könyvetskét mellyet így nevezett * Angliai Independentismus etc. Lásd a' M. Athenást

¹ V. ö. M. Ny. 1926 (XXII. évf.). 273—275. l.

² V. ö. IK. 1926. (XXXVI. évf.). 232—234. l.

³ Kéziratban maradt munkáinak jegyzékét lásd ily című dolgozatomban: *Miskolczi Csulyak István élete és munkái*. Debr. 1926. [A Debreceni Tisza István Tud. Társaság I. oszt. kiadványai. II. k. 4. sz.] 19—20. l. 1—4. sz.

⁴ Pálóczi György az olaszliskai ref. egyházközség történetét tárgyaló s a pataki könyvtárban őrzött kéziratos művében azt írja, hogy Simándi János, Miskolczi Csulyak István utóda az esperességben és liskai lelkészségben, Miskolczi Cs. Gáspárt, mint Tolnai elveinek követőjét, a pataki collegiumból kiesapatta.

mind végig. ad fin. vo. adde: Feleségétől Szentjóni Máriától születtek három gyermekei, u. m. 1° *István*, ennek mind Fia, mind unokája *István*, kinek maradéki Bihar Vgyében Telegden laknak. 2° *Mária*, kit *Halmágyi János* Úr vévén el, a' több gyermekei közt vólt *István*; ennek Fiai *Detsei 'Sófiától*: *István* Erdélyben Három Széki Fő Ispán; *Ferentz Közép Szolnok Vgyei* Vice Ispán; *Mihály* Oberst leutinant; és *János* Kapitány Urak. 3° *Miskoltzi Ferencz* Debreczen Várossának *Senatora* és *Typographusa*, kí 1718 és 19^{ben} lakott *Lejdában*, munkálkodván a' *Cs. Komáromi Bibliának* ki nyomtatásában. Ennek felesége vólt Superintendens *Csergő Kocsi János* Leánya, Ersébet, kitől született *Mária* Leánya, *Herczeg János* Debreczeni Senator Felesége.

pag. 189. r. 26. NÁNÁSI ISTVÁN Andrásnak, Gróf Bánfi Sigmund Papjának fia, Enyei szorgalmatos tanulása után R. Sz. B. Gróf Teleki László közbenjárása által ment a' Lejdaí Beneficiumra hol 3 Esztendőket eltöltvén most a' Máramarosi Sziveti Ekllesiát, a' maga Testvére Ábrahám mellett építi. Lejdában laktában írt egy kis könyvet, illy Titulussal: *Pharus*... 1778. 8. R. A' Jegyzésiben megjegyzésre méltó dolgok vagynak: de a' Verseket úgy írta, hogy nehezen lehessen érteni. Nem jó volna *Persius* helyett az *Augustinus* kezébe adni.

pag. 193. ad. Titt. NEVETLEN KÖNYVEK haec etiam addantur:

... 6. *Nyiri Póts* nevű helységben könyvező *Bóldogságos Szűz Mária* első képének eredetiről, és annak Bétsbe való viteléről rövid Summában foglalt igaz Beszéd.

7. Le rajzolása az 1763^{4^{tes}} Eszt. Sz. *István* havának 28. n. Magyar Országban sok helyeken történt iszonyú Földindulásnak, melyet Komárom Városa egy egész Hónapnak el fojása alatt tapasztalt; egy siralmas énekkel edjűtt. Nagy Váradon 1763. 8. R.

pag. 203. r. 10. ONADI JÓSEF De Vince Regementből való Katona, jó Poéta Ifjú, nyomtatás alá készített egy Római mesét sokféle versekben, illy Név alatt: Szomorúak, Bujdosók, és Szerelmesek Lantja, mely Isates és Lilisa történetire iratott. 1785.

pag. 226. r. 15. POLGÁRI MIHÁLY született 1750, Túron, oda való Pap lévén az Attya azon néven; ki mivel egy Prédikatiojában gondolatlanul szóllott valamit, Egerbe vitetett tömlőtze: de innen meg szabadulván ment Belgiumba, 's Trajectumban vonta el magát. Kevés idő múlva Felesége is két gyermekével utánna bújdosott; Hol a' Fia magát az Orvosi Tudományra adván, abban grádust is szerzett magának; a' midőn írt egy Dissertatiót a' Veszett marháknak orvoslásáról Traject. 1768. Az Hazába, Attya halála után, vissza jöven lett a' Hajdú Városok Fisikusa.

pag. 237. r. 26. SÁRVÁRI JÁNOS Piskolti L. Tanító, a' *Tileman Filep János* Professor Német munkájából készített az Uri Vatsorával élők számára XXVI. Regulákat illy Titulussal: *Az Urnak szent vatsorájával élő kegyes embert vezető Sz. Katalúz*,¹ melyet a' Bandi Mihály Bujdosók vezére nevű

¹ Egy másik munkája is megjelent. Címe: *Boldogul való meghalásnak mestersége*. (Püspöki Istvánné szül. Udvarhelyi Krisztina felett mondott halotti beszéd ez.) Kolozsvár, 1768. 4-r. Megvan a sárospataki főisk. könyvtárban. E két nyomtatványt sem Petrik, sem Szinnyi nem említi. (V. ö. Sárospataki Ref. lapok. 1925. 51. sz.)

könyörgéses könyvével ki nyomtattatott Gróf Rhédei Farkas es Felesége Gróf Teleki Kata Kolozsváron 1769. 12. R. Sárvári János Homrokon 1779 meg halván, hagyott egy maga nevét viselő jó Fiat, ki Debreczenben 's Bétsben való tanulása után *Venécziából* utazott a' tengeren Gibráltár felé Hollandiába, és Franeckerában a' *Geometriát* meg tanulván gyakorolja azt Szabolts Vármegyében.

pag. 259. r. 7. SZELEK GYÖRGY Debreczeni Deáksága után tanult a' Belgiumi Akadémiákban; haza jövéen lett Székelyhidi és Sz. Jóbi Prédikátor; irt Magyarázatot az *Énekek Énekére* és a' *Sz. János Mennyei látásira* Deák nyelven; ismét az *Énekek Énekét* Magyar versekbe foglalta, mellyek kézírásban vagynak.

pag. 260. r. 6. Sz. BENEDEKI MIHÁLY vólt a' Nagyságos Késmárki Tököli Sebestyén Szakátsa, irt egy könyvetskét a' *Magyar étkeknek főzéséről* 1601-ben, melly ki nyomtattatott e előttem nem bizonyos.

pag. 265. r. 13. SZEREMLEI SÁMUEL származását vette Veszprém Vgyében Pápán 1695^{dik} Eszt. az hol akkor virágzó Oskola lévén Professor vólt az Attya János. Az Haza Törvényeinek szorgalmatos tanulása után lett Debreczen Várossának *Notáriussa, Senátora, és Istenfelő Bírója*; meg holt ugyan ott jó vénségben 1771 életének 76^{dik} Esztend. Ez Magyarra fordított egy hasznos könyvet, mellynek ez a' Titulussa: *A' kereszttyén embernek egész Tiszte.* ennek végén lévő Könyörgéseknek Angliai nyelvből való fordításában segítségére vólt *Sinai Miklós* Debr. Professor. Nyomtat. Debr. 1769. 8. R. Vagnak ezen kívül némelly kegyes Énekjei is kinyomtatva.

pag. 268. *Titt.* SZILÁGYI TÖNKŐ MÁRTON... Halálára jó akarói és Tanítványi sok verseket készítettek, mellyek kinyomtatódtak Debr. 1700. illy Titulussal: *Honor Posthumus*¹ etc....

pag. 269. r. 13. SZILÁGYI SÁMUEL szül. Debr. 1719 d. 19. Febr. Ez a' Természettől nagy elmével és vidám kedvel fel ruháztatván, tanulását kezdette Debreczenben; 17 esztendős korában ment a' Szüléi költségével a' külső Országi Akadémiákra, Helvéczia, Hollandiába, hol a' nagy emberek tanítások 's társalkodások által annyira el hiesedett, hogy 22 esztendős korában a' *Debr. Collegiumban Filozofiát* és *Görög nyelvet* tanító *Professorrá* tételhetett. Maróthy György halála után pedig a' Filozofiával edjűtt a' *Mathesist* és *Historiát* is hasznosan tanította. Az édes Attya halála után pedig lett *Theologiae Professor*, mellyet 13 eszt. alatt tanítván, 's valami dolog miatt hivatalát el hagyván, lett *Dioszegi* és *Szathmári Pappá*, honnan 1765-ben néhai Tatai Fer. holta után, a' Tiszántúl való Ekklésiának tétellett *Superintendensévé* és *Debreczeni Pappá*. Ezen utolsó hivatalát szélütésbe esvén 1772-ben félben szakasztotta, amazt pedig fojtatta mind hó'tig *Debreczenben*, és *Kovátsiban* a' maga örökségében lakván, az hova költözött 1779-ben, hol másodszeri guttaütésbe esvén, meg hólt 1785 d. 20 Julý életének 66. Superintendensségének 20^{dik} Eszt. 's eltemettetett Kovátsiban, kinek meg hidegedett tetemeit Halotti Tanításokkal késérték a' sirba, *Bartók Sám. csatári, és Keresztési Jósef* N. Váradí Prédikátorok. Ezen nagy ember,

¹ Szinnyei nem említi, de Szabó leírja RMK. II. 1989. sz.

Szerelemi Sámuel Debr. Senátor Leányát *Susánnát* vévén Feleségül, hagyott maga után számos gyermekeket, kiknek neveik: *Sámuel, Márton, Mária* Vetsei Sámuel H. Böszörményi Prédikátorinak; *Sára* Vincze Pálnak; *Anna* Őri Fülep Gábor Pataki Professornak Feleségeik; *Mihály* Geometra; és *Gábor* külső országon tanuló.

....2° Vagnak sok szép *Oratioi*, Versei, *Énekei*, melyeket a' Fia Sámuel közleni fog a' Hazával.

SZILÁGYI SÁMUEL a' fellyebb leírtinak első Fia... Magyarra fordította... 2° Pómó Lőrincznek gazdaságról írott könyvét, illy Titulussal: *Természeti títkoknak felfedezése*, ez még kéz-írás.

SZIRMAY LÁSZLÓ Zemplén és más V^{er}yék Hites Tábla Birája írt a' Hazára tartozó egy kis Könyvet illy Titulussal: *Status Publicus Regni Hungariae et ejus Regiminis Forma. Viennae 1784.* 8.

pag. 309. r. 9. TSATÁRI JÁNOS eredetét vette Debr.-ben azon Város érdemes Senátorától Csatári Istvántól, kinek Attya 's nagy Attya is mind Senátorok voltak. ... Házassági életre adván magát, el vette *Senátor Herceg János* első szülöttjét *Ersébetet*, kitől születtek 3 élő Fiai. *Gábor, Ferenc, István* és egy Leánnya *Klára*. Meg holt pedig Cs. János 1782. 16. Febr. életének 52. Eszt... Ha a' Tudomány jó szerentse nélkül is betsületet érdemel, ezt, va'óban ezen Férjfiútól meg tapadni nem lehet, ki bajaitól üres óráit, a' Könyvek olvasására és írására szentelte...

CSATÁRI FERENC (Sarkadi) a' most említett Jánosnak második Fia, a' Rom. Catholica Vallásra, Bétsben való laktában, még az Attya életében, által menvén; ott egy bizonyos Grófnak Secretariussává tétetett. Az ő Urának kérésére *Tizenhatodik Lajos*... Életének Historiáját, Német nyelvből lefordította... 1793. Az akkori Királyi Felség Mária Theresia pedig 40 aranyokkal jutalmaztatta meg ötét, hogy Vallását meg változtatta. [Későbbi kézzel:] J. Sz. mpr.

pag. 319. r. 18. TÖKÖLI MIKLÓS, Késmárki Tököli Sebestyén Zászlós Úr kisebbik Fia, kiről minekelötte valamit szóllanék, nem léssen unalmas ezen nevezetes és akkori időben gazdag: de már magva szakadt Familiáról előre valamit megjegyezni. t. i. erről kétféle értelem vagyon

a) Némellyek igen réginek tartják, a' minthogy maga Mátyás Király egy Levelében Tököli Miklósnak és Andrásnak a' Törökön való vitézségekről emlékezik és a' Miklós halálát mint Barátját úgy sajnálja. (a) Ugyan azon Király idejében nevezetes vitéz volt *Tököli János*, kinek *Tardi Évától* lett *Leopold* fia; ennek *Udvardi Máriától* *Ferencz*; ennek *Balog Kristinától* *Sebestyén*.

β) Mások pedig úgy tartják, hogy I. Ferdinánd Király alatt még paraszt emberek voltak, és hogy II. Maximilian Császártól Tököli Sebestyén nyert először Nemes Levelét 1572-ben. Gazdagságra pedig így tett volna szert, hogy Lovakkal kereskedvén, Erdélyben is sokszor meg fordult, hol egy gazdag Török Basának barátságába jutván, ez ki nyilatkoztatta néki a maga szándékát, hogy keresztyénné kíván lenni: ezért is Tökölit kérte, hogy kintseit

apródonként iktassa előre Magyar Országba, mellyeket maga is Feleségével 's gyermekeivel azután követhessen: Tököli ezt meg tselekedte: De utoljára a' Basa szándékát a' Törököknek ki jelentvén, azt meg fojtatta, kintseit pedig magánál megtartotta. (b)

Ezen két értelemben lehet közép útat tartani, t. i. a' Tököliek lehetnek régen híres emberek: de az időnek mostohasá:ta által juthattak arra, hogy Sebestyén magát kereskedésre adja, mellyből meg gazdagodván, másodsor nemessedjen. A' mint hogy, ez, Nemességét talám tsak *confirmáltatván* magát először *Tekelházáról* nevezte; ezután pedig Lengyel *Laszki Albert*, Szirádi Palatinus *Jerónimus* Fia, Késmárkot és Savnikot *Ruber* Jánosnak Felső Magyar Ország Generálissának elzalogosítván, 's a' rendelt időre vissza nem váltván, ettől *Tököli Sebestyén* azon *Dominiumokat*, 62 ezer Forintokon magának szerezte, 's ezekhez *Bárói* Titulust is nyere. (c) Ezután kevés idővel 1580-ban N. Lutsei *Dóczi Susánnát* Feleségül vévén, ez által *Forgáts, Nyári, Dóczi, Nádasdi, Bottyán* 's egyéb Nagy Familiákkal meg sógorosodott. Ettől lett több gyermekei között két Fia.

Első István 1581-ben, ennek *Bellenfalvi Turzó Katától* a' többek közt ismét *István* 1623-ban ennek *Rátóli Gyalaffi Máriától* 1657 d. 25^a Sept. *Tököli Imre*, ki a' Hazában sok zenebonát indított, és a' Török földén Nicomediához közel *Campiflorumban* holt meg 1705. d. 13 Sept. Feleségével *Zrinyi Ilonával* edjött, 's benne a' Tököli Familiának ferjfi ágon magva szak(ad)t.

Második Fia Tököli Sebestyénnek, *Miklós* kiről itt szóllunk, született Késmárkon 1587-ben. A' tisztességes Tudományokra az Attya mind otthon mind Patakon 1600. taníttatta, Praeceptora lévén *Miskolczi Chuliak István* a' kívül 1601-ben 14 esztendő korában a' Német Országi híressebb Oskolákba az Attya elégséges költséggel elbotsátotta; Lusáczjának Görlicz nevű Városában 20 hónapokig tanúlván, ment Heidelbergába a' Tüdös *Páreus Dávid* keze alá; az hova érvén első éjtszaka mindjárt élet halál között forga: mert hajnalban álmosan, az éjjeli edényt ki öntvén a' Vendégfogadó ház' ablakán, egy Katonát nyakon öntött, ki mezítelen fegyverrel a' házba be rohanván, halálára igyekezett: de Miskolczi István ellent állván, és sok kéréssel 's ajándékkal meg engesztelvén, két pofon tsapással vett magának satisfactiot a' kis Bárón. (a)

Heidelbergában nem tsak a' Professorok: hanem a' Palatinatusi Választó Fejedelem IV. Fridrik előtt is nagy kedvességben 's tekintetben lévén, 3 esztendőt 's 8 hónapokat el töltött és 4850 Főrintokat elköltvén, midőn éppen Helvéczia, Olasz, Francia, Belgium és Anglia Országokban, (mellyek-

(b) Lad. Thúróczi in Hungaria suis cum Regibus Compendio Data.

(c) Wagner *Analect. Scepusii* Parte III.

(a) St. Miskolczi in Diario Apodemico MSS. [Miskolczi Csulyak István *Diarium Apodemicum* c. naplója, Zsinka Ferenc szíves értesítése szerint, napfényre került. Részleteket közölt belőle a Prot. Egyh'tört. Adattár XI. (1927.) évfolyamában a 111—168. l. Csulyak e nagybecsű naplójából vette Keresztesi a Csulyak Istvárra, Csulyak Gáspárra és Tököli Miklóstra vonatkozó adatok sorozatát.]

ben a' Bátyja *István* az előtt kevés idővel mind meg fordúlt) tejendő utazással akarná magát tökéletesíteni: akkor esett tudára az édes Attya halála, és a' Botskai István Fejedelem halálából származott hazabéli változások, melyek miatt több úti költséget nem várhatván, Heidelbergát sok Tűdős embereknek Versekkel való Bútsúzása közt oda hagyta 1607-ben Aprilisben, és az Hazájába Késmárkra vissza jött: innen nem sokára az Erdélyi Fejedelem udvarába menvén, mivel beteges vólt, Feleség nélkül meg hólt 1617 d. 22^a April. életének 30^{ik} Eszt.

Ez a' többek közt a' Deák nyelvet mind fojvást mind Versekben jól meg tanulta melyet mind szép versei mind Orációi bizonyítknak p. o.

1° Mikor a' Görliczi Oskola esztendőnként *Győr Várának* a' Töröktől lett szerentsés vissza nyeresének emlékezetét szentelné 1602 d. 29 *Marty*, Tököli Miklós, kinek Attya *Sebestyén* is ott forgott Győr meg vételében ezen verseket írta :

Auratis quod laeta globis Victoria fiat
 Jussa Deūm, Regem quondam monuisse Philippum;
 Scripta canunt veterum: sed nos meliore potimur
 Palmā, dum precibus freti, contemnimus hostis
 Robora, Jaurinum superavimus igne Petardae,
 Et Mohometigenas Orco demisimus ense.
 Quodsi parta piis votis Victoria et armis
 Fraudibus est potior; frangamus acinace tela
 Et precibus rabiem et Geloni furta Latronis.

Vagynak egyéb Deák Versei is ki nyomtatva.

2° Heidelbergában az Akadémia Palotájában, két Deák Orációt, edjiket *De Stratagematibus*, másikat *De Nobilitate*, melyek ugyan ott ki nyomtatattak 1604 és 1607. 4. R. E másodikat ajánlotta a' maga Attyának *Stenius* a' *Filosófiai Facultásnak* akkori Dekánja a' maga Hivogato Levelébe ezt írta a' végén: De Nobilitate luculente hora 9 dissert Generosus Adolescens Nico'aus Theokeli L. B. Ungarus in Késmárk; Moneo igitur optimarum Artium Studiosos, ut Recitationi Orationis frequentes interesse velint, tum in Nobilitatis; tum in Gentis Hungaricae honorem, non tantum pro sua et Germaniae libertate, contra immanissimum hostem propugnantem: sed etiam Veritatem Religionis in longinquis Locis sedulo discentis, et inter proelia et arma pie conservantis. A' végére Deák és Görög Verseket irtak Janus Gruterus, Joannes Calvinus Juris Doct. &c.

pag. 327. *Titt. VERES BALÁS*, adde finem: Indült erre a' II. János Fejedelem Generálissának Németi Ferencznek javaslásából, ki ambár az alatt Tokaj Várában Serédi János házánál a' Németektől 1565 d. 10 Febr. agyon lövetett: Veres Balás mindazáltal Patronusától meg fosztatván is, Fordítását ki adta illy Titul. *Magyar Decretom*. . . 1565. Ajánlotta a' Felséges Fejedelemeinek, II. János Királynak &c. Kinek czimerét is, a' Németi Ferenczével eleibe teszi. Mind az írás, mind a' Magyarság az akkori időt mutatják. p. o. Part. III. Art. 36. a' Sidók esküvését így írja le: [idéz belőle 17 sort.]

pag. 290. *TELEKI SÁMUEL R. Sz. B. Gróf*. . . A' ki az édes Attya idejében közel XV. Esztendő koráig az Oskolákon kívül *Czelnán* neveltetett: de annakutánna nagy szorgalmatossággal és serénységgel a' tanulásra adván

magát, a' szükséges Tudományokat másoknak bámulására meg tanulta. Az Hazabéli Tudományoknak vizei kevessek lévén nagy szomjúságának meg oltására, a' Felső Méltóság engedelméből 1759-dik Eszt. *Helvéczében, Hollandiában, Franciaországban* nagy szorgalmatossággal és nagy költséggel, azokat a' nyelveket mellyek a' mai időben szükségesek; és Tudományokat, mellyek ékesítik a' Jó Keresztyén embert és Hazafit, magáévá tette, mellyekkel a' jó embereknek jó indulatjokat magához vonta.

Az Hazába 1761-dik Eszt. végén vissza jövé, Hazas Társul jegyzette magának 1765-ben Gróf Bánffy Ágnest, kivel való összevételése 1767-ben meg gátoltatván, Házassági szövetségre lépett 1770. 10. Febr. Gróf *Iktári Bethlen Domokos* és Hadadi Vesselényi Mária' *Susánna* kis Asszonyával, ki az Égnek egy nevezetes ajándéka; a' Kegyességnek 's jó Feleségnek élő példája; kitől született több Magzati közzül élnek Hárman: *Domokos, Mária* és *Ferencz*, a' ki született Varadon 1787. d. 26. Febr.

Házát illy rendbe vévén, a' nála lévő nagy tehetségek nem engedték, hogy a' közönséges Hivataloknak *Theátrumán* is magát ne tudáltassa: mert először is 1768-ban a' Nagy Enyedi *Reform. Collegiumnak* Fő Curátorságára; 1774-ben Küküllő Vgyének Fő Ispánságára; Innen 3 esztendő múlva 1777-ben a' Felső Guberniumon való Tanács Méltóságra elő állítatván; 1785-ben pedig, a' Magyar Országi Külső Igazgatás módja változásával, melly szerént Tiz Kerületekre fel osztatott, a' *Nagy Váradi Kerületben* levő VI Vármegyéknek, és VI Hajdu Városoknak Királyi *Commissariussává* 's Bihar Vgyének Fő Ispánjává tetetvén, és N. Váradon lakván, ezen terhes Hivatalokban, a' leg mellyebb dolgokon is könnyen által ható *Böltességével*, Mindeknek ügyében egyenes fontot tartó *Igasságával*, és az emberi Nemzetet kedvellő ártatlan *magaviselésével*, minden Rendeknek, 's a' Felső Királynak is szeretetét annyira meg-érdemiette, hogy 1787-dik Eszt. Gróf *Bánffy György* Ő Excell. helyébe Bécsben, a' *Vice-Cancellariusi* székbe való ülésre méltónak ítélték; melly fényes Hivatalát fojtatja is a' Királynak és az Hazának nagy hasznával.

Ezen Hazájának, 's a' szelid Musáknak köz hasznára termelt nagy lelkű Férfiú, még *Trajectumban* laktában elm-jére vette ama nagy híru Litteratornak Vesseling Péternek, akkor az *Ultrajectumi* fényes Akadémia' ditsősséges Professorának tanásából, hogy a' *Janus Pannonius*, mint régi Atyafi, és híres Magyar Poetának verseit újjobban szedné rendbe, és botsátaná Világra: Valamit azért a' Holland ai és Francia Országi Bibliothekákban, találhatott nyomtatásban és írásban; hasonlóképen a' Bétsi igen nevezetes Könyves Házban, maga azokat, utazásában egybe szedte, erre a' czélra szükséges meg választással, melly annakut. ki is botsátatott illy Titulussal: *Iani Pannonii... Poëmata... Trajecti ad Rhenum. MDCLXXXIV.* Két Darabban. S. R. de a maga nevét fel nem tette.

Nem lehet elhalgatni ezen Mgs Grófnak, a maga Helységében, *Sáronberkén* Thorda Vgyében lévő Könyves Házát, mellyet *Europának* minden részeiből gondos és költséges szorgalmatossággal össze-gyűjtött 's válogatott könyvekkel annyira meg nevelt, hogy Erdélyben, magános embernek, ehez fogható könyves háza még soha nem láttatott. A' többit elhalgatván; ebben találtatott nyomtatásban, a' ritka könyveknek is ama Fénikse: *Michaélis*

Serveti Restitutio Christianismi &c; melyet 1768-ik Eszt. a' Bétsi híres Bibliothekának ékesítésére, a' Fels. II. József Császárnak és Apostoli Királynak ajánlott. Ezt minémű kedvvel vette ezen Hívétől a' Császári és Királyi Felség, egy ajándékba küldött drága Gyűrűvel 1786 d. 31. May, megbizonyította, melyet Keresztesi József ezen Versekkel tisztelt meg:

Ipsa quidem VIRTUS Tibi jam cognata Tuisque,
&c. &c. & Vid. Biogr. Jos. Keresztes.¹

Huc usque Rever: Dñus
Jos: Keresztesi.

Közli: HARSÁNYI ISTVÁN.

VERSEGHY FERENC PRÉDIKÁCIÓI.

A zirci apátsági kéziratárban sikerült V. 27 szentbeszédjét megtalálni. Irodalmi szempontból legérdekesebb az egy füzetben összeírt, hat predikációit tartalmazó gyűjtemény 1786-ból. Az utolsó, 116. lapon Bécsből keltezve, 1786. okt. 23-ról megvan. Szekeres *Admittiturja* és Hoffinger *Imprimaturja*. Ez az a kézirat tehát, melyet a primáshoz való folyamodványában megemlíti V., mikor maga számára a pesti szónoki állást kéri (Császár Elemér: *Verseghy F. élete és művei*, Bp. 1903. 28. l., 1. j.). Tehát ki akarta ezeket adni. Hogy a kiadás elmaradt, megmagyarázza az írónak szomorú anyagi helyzete, melybe rendjének feloszlása után, 1786. márc. 20. után került.

V. életében fontosak ezek a beszédek; ezekkel érte el a nyomokban fakadó általános feltűnést, ezek szerezték meg Buda és Pest intelligens közönségét a fiatal szónoknak, akiért hamarosan rajongani kezdtek. Viszont ugyaneköz a beszédek szolgáltatottak először okot arra, hogy a szónoklatokban egyházellenes kijelentéseket és tanításokat keressenek és az alig néhány éve felszentelt pálost az orthodoxiától való eltérés gyanújával illessék. Mindenesetre ezentúl nem vagyunk csak egykorú ítéletekre és V. kijelentéseire utalva, ha fogalmat akarunk alkotni e beszédekről, és szerencsénkre téves feltevés volt, hogy 1794-ben, a Martinovics-féle összeesküvés felfedezésekor, minden irományával a beszédeket is elégette.

A nyomtatásra szánt kézirat címe: *A Mostani Derülésnek Fontosabb kérdéseiről VI. Predikációk, melyeket mondott Versegi Egyenes, Ferentz,*

¹ A Biographián Keresztesi *Naplóját* kell érteni, melyet S. Hoffer *Endre Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII. sz. végén* címmel adott ki Pesten, 1868-ban. Az ar ny gyűrűről és versről szó van a *Krónika* 130. lapján, de Hoffer a kiadásakor a vers szövegét szintén kihagyta. Keresztesi Józsefnek Gr. Teleki Sámuelhez írott néhány levele olvasható Keresztesinek ily című, kéziratban maradt, Szakács Józseftől lemásolt munkájában: OLLY LEVELEK, melyeket Némely Fő- és Tüdös Személyekhez bizonyos alkalmatosságokkal Deákú és Magyarúl Versekkben és szabadon 1780 Esztendőtől fogva írt KERESZTESI JÓSEF. (107—203. 4r. lap.) A kün-szentmiklósi ref. realgimn. könyvtár tulajdona.

Áldozópap és a Szabad Tudományoknak Tanítója. Pesten. A Trattneri Betökkel. 1786.

Mind a hat beszédnek tárgya kora szelleméből pattant ki; nem csodálkozhatunk azon, hogy maga a tárgyválasztás kikényszerítette a hallgatók figyelmét. «Szent István első vérbizony napján» a *Tolerantiáról* beszél, Bajt III. vasárnapján pedig, midőn egy új pap első miséjét tartotta, a *Papí hivatalról*. Jelenés után III. vasárnapon az *Emberi törvényekről* értekezik. Ez előtt két héttel hozzányult bátor, szinte vakmerő kézzel korának igen-igen kényes kérdéséhez: *A Világi Fejedelemnek az Egyházi állapotokra terjedő Hatalmáról*. Nem mulasztja el megemlíteni a *Bűtsüt* sem Templom napján (Portiuncula napján Budán a Várban), míg Szűz Mária születése napján *A Boldogságos Szűznek tiszteletéről* beszél.

Hogy szószerűről ezek, a terjedelmüket tekintve szinte értekezéseknek beillő prédikációk újsággként hatnak, tudta ő is nagyon jól. Jelmondatul ezért választotta Seneca mondását: «Szükséges, hogy téged vagy kövessenek, vagy gyűllölyenek». Előszavában is megvallja a «Kegyess Publicum»-nak, hogy «eszélős lettem volna, ha magamnak avval hízelkedtem volna, hogy Munkámmal Ditsiretet és Hálálást fogok azoknál érdemleni, kiknek agyvelőjök a nyereségnek szeretete által az Igasságnak minden nyomási ellen megvan pántzézolva. Ilyen emberekből áll ama Tsoport, melyet én felingereltem, s mellynek zürzavar kiáltásit, minekelőtte író tollamat kezembe vettem, előre láttam... A mi az ő gyűllölségjeket illeti, avval nem gondolok, legfőképpen, mivel nem ítélem szerentséltenségnek, ha ama nagy Tsoporttól, mellyre a Világosság tsak gráditsonkint, lassan, és igen későn derülhet, egy üdeig, ha mindgyárt halálom után ötven esztendeig is gyűllötetem». E szavakat Huber Károly, sindelburgi lelkész *Esti beszélgetéseinek* első részéből alkalmazza magára. «Én ezekhez azt adom végtére; motskoltasson bár állalok nevem a világnak minden szegleteiben; forgattassanak balra akár a Nagyok, akár a Kitsinyek előtt Tsolekedeteim; tapodtasson botorkázó lábok által személyem földig, elég lesz nékem, ha szíves ügyekezettel az Igasságnak derülését tsak egy gráditotskával előbre mozdíthatom Nemzetemnél».

A beszédek formája, szerkesztési módja teljesen a régi iskola szabályait követi. Mindegyikben, szinte sematikusan, megvan az exordium, propositio, partitio, I. pars, II. pars, epilógus. A hagyományhoz híven igen sokszor használja, az ó- és újszövetséget bizonyításra, díszítésre és saját korunk nem egy szónokát megszégeynítő buzgósággal merít Szent Ágoston, Szent Jeromos, Szent Jusztin, Szent Cirill, Szent Gergely és Szent Izidor, Sulpicius Severus, Paulus Diaconus írásából, Socrates Históriajából, a trienti zsinat szövegeiből, Pascalból és Henry *Elmélkedéseiből*.

Tanításában azonban — különösen az utána nagyarányban kifejldő teológia tudomány 150 éves eredményei és a vatikáni zsinat éles, finom döntő fejtegetései szempontjából — nem egy vonás van, mely nagyon idegenül hat, vagy egyenesen dogmát érint. Egyházi szempontból bántóan helytelennek tünik fel — még a szentbeszéd egy jegyzetében is — az, hogy «a Római Pápáknak Leveleit és végzéseit jól meg kell különböztetni az Anyaszentegyháznak végzéseitől. A Római Pápa nem Anyaszentegyház... Azok a végzések, mellyek a Bűtsük iránt ötölök származnak, nem méltók a Tekintetre

Ugy szinte a Theologusoknak egyenlő tanításából ki nem lehet tudni a Bútsúnak mivoltát, mert ők e felől nem a régi Anyaszentegyháznak lelke, nem a régi Gyülekezeteknek végzése szerint, hanem a Római Pápának ítélete és a Római kémekek, a szerzeteseknek szájok íze szerint értekeztek» (86. l.). Nemesak teológiai ismereteiben, hanem a politikai és gyakorlati élet terén sem tudta magát kivonni korának minden régít döngető, szabadelvű és túlzóan materialisztikus szelleme alól. Belejátszik ez még történeti felfogásába is: «A Rómaiaknak (pápáknak) az volt eddig fortélyok, hogy a tőlök származott tanításokat nem neveztek ugyan hitbéli ágazatoknak, de az ellenkező tanításoknak hirdetését megtiltották Excommunicatio alatt. Így az ő Tanításjuk mindenütt terjedett minden akadály nélkül, sőt sokszor oly tiszteletre feljutott legfőképp a községnél, mintha hitbéli ágazat lett volna. Illyenek voltak a Bútsú, a B. Szűznek makula nélkül való fogantatása, a Pápának tsalhatatlansága felől való Tanítások. Istennek hála! hogy már most az Igasságnak szeretői nem tekintenek az ilyen vásott tilalmakra» (91. l.).

Negyedik beszéde szinte klasszikusan mutatja, mennyire meg tudta hódítani II. József császár végletekig csigázott türelmessége és erőszakos intézkedései a «Derülést» elősegíteni akaró fiatal pap lelkét: «... így okoskodom: Az Evangeliumban foglalt ágazatoknak és kötelességeknek ösmérete felette foganatos a Polgári közjónak előmozdítására; van tehát a világi Fejedelemnek világi hatalma az Evangeliumnak ösmertetésére; ez az első. Az Egyházi Személyeknek Rendeléseiben és akármely Egyházi Törvények vagy szokások ugyan az említett polgári közjóval egyenesen ellenkezhetnek; van tehát a világi Fejedelemnek ismét világi hatalma mindezeknek vizsgálására s akadályoztatására, és ez második része léssen Beszédemnek. Mindakettő arra tüzöl, hogy az olyanok, akik az Egyházi állapotok iránt országgló Fejedelmünktől ki-adatott Rendelésekben megbotránkoznak, vagy azokat engedetlen szívvel s dísztelen hirdetésekkel szidalmazzák, helyesebb ítéletekre vezéreltessenek. Figyelmezzetek!» Ez a «részelése» a világi Fejedelmek Hatalmáról mondott beszédnek (67. l.).

Sokat megmagyaráz ilyen, legalább is merész gondolatoknak szószékről való hirdetésében a korszellem. De teljesen, maradék nélkül, csupán csak ennek alapján ezt magunknak megmagyarázni nem tudnók, ha nem lebegne minden beszédnek legvégső célja gyanánt a szónok előtt a «keresztény vallások egygyesülésének» ideálisan szép, de utopisztikus ábrándja. Ezért, ennek előmozdítására tartja «igen foganatosnak, ha nálunk minden Templom egyenesen a Sz. Háromság tiszteletére szenteltetne, és az oltárra ne tétetne egyéb a Szent Keresztnek jelénél» (103. l.). Ezért akarja, hogy «ha Anyaszentegyházunkban érvénytelen, ... kettősértelmű vagy szükségtelen állapotok találtak, kötelesség vagyunk azokat félbe hagyni, ha látjuk, hogy a többi keresztény vallásokat botránkoztatják és az egyesüléstől akadályoztatják...» (107. l.) Ezért választja beszédeinek tárgyául éppen azokat az igazságokat, tanításokat, melyek a keresztény felekezeteket a katolicizmustól elválasztják és azért tompítja le azoknak élesen körvonalozott, élénk színeit is, mert így reméli, hogy «ha a szeretettel, az emberséggel, a könnyűleltséggel megelőzzük őket szüntelen, a megtérésre kellemes alkalmatosságot nyújtunk, kiváltképp azoknak, akik már régtől fogva tsák a mi kegyetlenségünk vagy

durvaságunk miatt futották társaságunkat. Meg lesz így, Szerelmesim! hogy a szeretet vissza-édesítsen hozzánk számtalanokat. Meg lesz, hogy Anyaszent-egyházunk új magzatokkal tenyészedgyen öregségében. Meg lesz, hogy a keresz-tény gyülekezetekben virágozni kezdgyen az Egygyesülésnek a lelke.» (22. l.)

A lázasan dolgozni kezdő fiatal pálos még nem tudta, hogy nem annyira elvek és tanítások, mint inkább személyek döntik el a köz és egyén életének sorsát. Tapasztalnia kellett, hogy nyilvános működésének már első lépéseit is nyomon kísérí ugyanazon intézményben élő személyek ellenszenvé. Ezt nem tudta megbocsátani; a személyes harcot a nyilvánosság elé viszi, ki-jelentéseit fiatal hevességében nem mérlegeli, személyeskedő lesz. Mikor a farizeusi szektát rajzolja Krisztus Urunk korában: «hosszas imádság, a szün-telen böjtiölés, a sanyarú élet, és a lez-kissebb szokásoknak, s emberi hagyó-mányoknak szorgalmatos tellyesítése által nagy bötsületet vásárlottak maguk-nak a kösségnél. Kerülték nagy vigyázással a bünösöknek társaságát; Eretnekek gyanánt útálták a szamaritánusokat, gyűlöltek, úgy mint Moses Törvényének ellenségeit, a Pogányokat, mire nézve egy átallyában Szentek-nek, Jámboroknak, Tökéleteseknek nevezettek»... nem mulasztja hozzá-fűzni, hogy «a farizeusoknak ezen rajzolását, midön predikállottam, egiszlen magokra vették az oda való Szerzetesek és ellenem panoszra is mentek— — —. Alig tudtam el hitetni vélek, hogy ők *az emberekről nem ítültenek a szeretetre legméltóbbaknak* és hogy én így őket a farizeusok neve alatt éppen nem érthettem.» (10. l.) Ez mindenesetre sértő; annál sértőbb, minél inkább szabad-kozik a célzatosság ellen, mert ő maga kiemeli aláhúzással a kiemelt szavakat.

Ilyen ez a hat beszéd, V. zsengei, melyek mindegyike az önértetes, heves, kissé makacs, kissé forradalmi Verseghynek jellemző lelki fotografiája.

Egészen más jellegű a következő két beszéd (zirí kéziratár 217., 116—141. l.) az ötvenedik éve felé közeledő költő férfikorából. Míg az előzőkön a tapasztalatlan fiatalságnak meg nem alkuvó, változtatni akaró törtétese el nem tagadható, addig a komoly, szónoki szépségnek beszédei közt a legszebb példái e két prédikáció.

Egyiket Sz. Rókus napján, Pesten, a régi Pestis-temetőben mondotta 1804-ben. A tulajdonképeni Pestis-temető Budán volt, a mai Sz. János-kórház területén, ahol a tanács 1710-ben a pestis alatt barakkokat építtetett, és ahol 1739-ben a nagy pestis alkalmával több mint kétezren haltak meg és temet-tettek el. Nem ez lehetett a szónoklat helye; hanem a mai Sz. Rókus-kórház vidéke, ahol — mivel a budai kórház kicsinynek bizonyult — 1711-ben a pesti betegek számára állítottak járvány-barakkokat.

Itt hangozhatott el V. szónoklata; megemlékezik «ama szörnyü pusztulásról, mellyeket városunkban a döghalál okozott. Lerajzollyuk magunkban ama halálos csendességet, melly az útszákon uralkodott; ama szívszorító rémülést, melly a zárt házakban epekedett; a holt testeknek ama pompátlan kihurezolását e temető helyre....

Itt egy anyát látunk gyermekeinek karjai között lábairól leomlani, kik szegényt, ha magok is prédái nem akarnak lenni a szörnyü halálnak, segítség nélkül hagyni kénytelenek. Amott egy atyát szemlélünk küzködni a halállal, még magzattjai részént nyoszolyáikban fekszenek erő nélkül, részént előző orvoslásokat vesznek a levegőnek miriggye ellen. Itt a hajadon

leányokat, a virágzó legényeket láttuk zokogó szülőiknek siralommal teljes hajlékaikból eggyenkint kivitetni; amott egy puszta háznak nyílt ablakjain szemléllyük a belőle kibolttaknak ruháit és házi eszközeit kihagyatni, hogy az útsza közepénn megegetlessenek» (133. l.).

E leírásban mindig több a tárgyí, külső elem mellett az alanyi, a belső: «Bezárva láttuk a templomokat, üresen állani a törvénszékeket, mélyen hallgatni a piarczokat, pusztán komorkodni a mulató helyeket, s a közönséges csendességet csak olykor olykor halljuk halálos álmaiból felserkenteni egy kis harangnak imádságra intő csendülései által. Olyan az egész váras, mint éjjél tájban a vad erdő, hol csak helyel-közzel mozdúl meg álmában egy állat, csak üdönkint hallatik a halálmadárnak retentő sírása». Ez már nem leírás csak, ez már élet; a szavak élni látszanak, a kifejezések szokatlanok, választékosak, a szavak pengő ereje mellett ott cseng-bong a szépség: ez már nemcsak szónoklat, ez már költészet is.

«De hallyszka Szerelmesim! micsoda tompa hangú szózat gomolyodik ki fülünkbe e temető helynek mélyeiből! Ószveállani látszanak Őseleinknek csontyai, megelevenedni, szózatra fakadni, talán hogy bennünköt megvizsgáltalyanak? Ah! Szerelmesim! hogy minket az ő hajdani szomorú sorsaiknál sokkal veszedelmesebb állapotunkra megemlékeztessenek, Pestnek Leányai! így hallom őket hozzánk szólani, hajdoni várasunknak polgárai! ne siránkozzatok mirajtunk, hanem siránkozzatok inkább önnön magatokon, siránkozzatok magzattyaitokon! mert ime! érkeznek már reátok ama rettenetes üdők, mellyekben azt fogjátok keseregve mondani: boldogok a magtalan anyák, kik nem szültek; boldogok az emlékek, mellyek nem szoptattak! Érkeznek ama romlott erkölcsű esztendők, mellyekben a törvénszégéseknek és tiltott gyönyörűségeknek árjai között a halálnak kapujához úszván s a jövődő életnek méltó büntetéseitől eliszonyodván kiáltani fogjátok a hegyeknek: esetek reánk! és a bérceeknek: borítsatok el bennünköt!»

Mindig emelkedett a gondolat, ihletett a szó. Moralizál; de dörgő szavain is ott csillog a legszebb férfikorban levő, sokat szenvedett, megnyugvó lelkű papi embernek szeretete, meggyőződése és hangulatos varázsa. Ez szentbeszédei közt a legszentebb, legmegkapóbb.

Az 1804-ből fennmaradt másik szónoklatot a «Pesti Polgár-Ispita felállításának emlékeztető napján» mondotta. Ez a Polgár-Ispita a mai Sz. Rókus-kórház. 1711-ben u. i., mikor a pestis négy hétig nem ragadott el senkit sem a polgárok közül, a polgárság fogadalmat tett, hogy Sz. Rókus és Sz. Rozália tiszteletére kápolnát épít; alapkövét júl. 26. teszik le. 1784-ben a kápolna mellett kórház épül, melyet 1797-ben kibővítenek és 1798. máj. 28. felszentelnek. Ennek a felszentelésnek hatodik évfordulóján mondotta el V. ezt a sok szépséggel, bibliás kitételrel teli, didaszkalikus beszédet.

A kórház megteremtésében az isteni jósnak megnyilatkozását látja: «Aki naponkint kifeszítvén felettünk határtalan sátor gyanánt az eget, előszóllítja számunkra a hajnalt, harmattal élesztgeti a szomjú növőtenyeket, kiüdezi földünkre a napfényt, tömlők gyanánt szállította mindenfelé a foganatos essőkkel telles fellegeket, megnyitja a barmoknak a kutakat, megrakja illatozó füvekkel a legelőket, eledelt rendel valamint az ordító oroszlyánnak, úgy a kösziklák között csipogó madárkának is».

Az egész szónoklat azon a gondolaton épül fel, hogy «nem találunk éppen ezen a szent helyen legjobbat és alkalmatosságot arra, hogy lefizetvén egy részét amaz adósságunknak, mellyel a mennyei Atyának... tartozunk, ugyanezen Atyának tökéletességéhez közelítsünk.

Példát adott erre nekünk dicsőségesen országgló Felséges Urunk, első Ferenc királyunk, midőn ezen Ispitát...egynéhány esztendő előtt felszenteltetni és ezen ünnepnek emlékeztetést Pünkösödnek második napján esztendőnkint tartatni kegyelmesen parancsolta. Példát adott Ő királyi Herczagsége, Kegyelmes Nádor Ispány Urunk, midőn az említett Felszenteltetésnek ünnepét Felséges Személyével megtisztelni s ezen ajtatos szerzeményt kegyes adományival segíteni méltóztatta».

De hogy még a jó példákat se kövessék vakon, belső meggyőződés nélkül: összefoglalja «először ama nagy hasznokat, mellyek ezen Ispitának felállításából a betegekre, azután pedig azokat, mellyek belőle a többi polgárságra hárulnak».

Ez a beszéd részélése; kidolgozása nem annyira hangulatos, mint az előző; kissé fáradtnak, érdektelennek látszik a szónok. Inkább tanít, mint lelkesít. Csak a befejezésben van újra lendület, tűz.

Külön figyelmet érdemel az a körülmény, hogy mindkét szónoklat abból az időből ered, amikor eddigi tudomásunk szerint Verseghegynek tiltva volt a misézésen kívül minden más papi ténykedés.

A még hátralévő 19 beszéddel rövidebben végezhetünk. V. még későbbi korából lehetnek; erre vallanak az előző két beszédnek nyelvészeti tulajdonságain kívül, melyek ezekben is teljes mértékben érvényesülnek, az idézetek latin jelzései (első beszédeiben magyarok), a közönség megszólítása itt: Krisztusban kedves Atyámfiai (a régiekben: Szerelmesim!) a hallgatóság kedélyletének nagyrészt elmellőzése és a beszédek didaktikus jellege. Színtelenek; bár tárgyuk elég változatos, kidolgozásuk egyhangú, nagyrészt általánosságban mozognak. Csak témáit sorolom fel: A keresztény tökéletességben való előmenetelről; A keresztény kötelességekről, mellyekkel az Istennek tartozunk; A lelki vakságról; A kötelességekről, mellyekkel a Lelki Pásztorunk tartozunk; A Részezségről; A Bértámaszról, A Káromkodásról; A szidalmazásról és átkozódásról; A gyermeknevelésről, Az agyafürtt kártekonyságról, A szegénységnek üdvösleges hasznáról; A kötelességekről, mellyekkel a királynak tartozunk; A Babonaszágról; A Búcsúkról; A betegségeknek keresztény haszonvételéről; A vasárnapoknak és ünnepnek szenteléséről; A Szent Misének hallgatásáról; A Szent Gyónásról; A Szent Áldozatról.

Nem hiszem, hogy elmondott prédikációk lennének, bár több helyen az elmondás ideje fel van említve; de ez megmagyarázható, ha feltesszük, hogy mintapredikációknak szánta, esetleg későbbi kiadásra, annál inkább, mert olyan formába van öntve mind a 19, mintha elmondójuk főpap, püspök lenne. Innen magyarázható, hogy szónoklati szempontból kevésbé sikerültek.

Irodalomtörténeti szempontból azért fontosak V. szentbeszédei, mert egyrészt ezek közt van a költő legelső kiadása szánt zsengéje, másrészt Verseghegy belső fejlődését, lelki életének igen nagy átalakulását semmi sem mutatja jobban levelőzésén kívül, mint éppen szentbeszédei.

HORVÁTH KONSTANTIN.

ADALÉKOK A RÉGI MAGYAR «METRIKUS» ÉNEKEK TÖRTÉNETÉHEZ.

A régi magyar énekeskönyvek anyagából formai szerkezet szempontjából kiválik egy sor ének, melyek, ha ritmikus felépítésükben nem is, de szótagszámra vagy akcentus-megoszlásra, általában a maga egészében vett külső alakjukra, a klasszikus metrumok irodalmának családjába tartoznak; Ilyen módon közvetlen rokonságban állanak azzal az «új-metrikus» irodalmi áramlattal, mely a nyugaton a középkortól a humanizmus utolsó hullámvéréseig nyomon követhető. A középkor tudvalevőleg átvette az antik sapphicus és asklepiadesi versformákat, de oly módon, hogy azokat, kétségtől a népies gyakorlat befolyása alatt, szerkezetüknek már a latin irodalomban fellépő kettősségét felhasználva, hangsúlyosakká «játszotta át», metrikus prozódiajukat újabbfajta nyugati hangsúlyos prozódiaival cserélte fel.¹ Kizárólagos uralomra ez az elv talán sohasem jutott: arezzói Guido *Micrologus*-ának (1000 körül) egy passzusa² világosan bizonyítja, hogy a középkor is ismerte a szigorúan metrikus éneket; mégis kétségtelen, hogy a korai középkor metrum és ritmus között ingadozó praxisa óta, Szent Bernát és mások idevágó himnuszaitól Guillaume Cretin alkalmi verseiig, a régi metrikus típusoknak *ilyen* felfogása az uralkodó. Új lendületet nyer a klasszikus formák kultusza, de egyúttal az eddigi gyakorlat reakciója következik el a XV. század vége felé a klasszikus metrika újra-felfedezésével s nevezetesen a Celtis Konrád ingolstadti előadásai (1492—97) nyomán megszervező humanista propagandával. Celtis köre a klasszikus költők, első sorban Horatius, deklamálásában helyre akarja állítani az antik metrikus prozódiaát. Legjobb bizonyosságát adják ennek a mozgalom zenei dokumentumai: Tritonius (Traybenraiff) Péter brixeni tanító Celtis sugallatára megkomponálja és négyszólamú tételek formájában kiadja a főbb antik metrumokat (*Melopoiae sive harmoniae tetracenticae super XXII genera carminum Heroicorum Elegiacorum Lyricorum & ecclesiasticorum hymnorum per Petrum Tritonium et alios doctos sodalitatis Litterariae nostrae musicos...* Augsburg 1507, később Frankfurt a. M. 1532 és 1551—52).³ Ez a kiadvány már az antik deklamációt tartja szem előtt. Érdekes a korszak kétféle praxisát egymás mellé állítani. M. Pesentus frottola-szerű Horatius-ódája (frottola a népies világi ének neve a régi olasz zenében), a «modo di cantar versi

¹ Paul Eickhoff: *Der Horazische Doppelbau der sapphischen Strophe und seine Geschichte* 1895. Ugyanattól: *Der Ursprung des romanisch-germanischen Elf- und Zehnsilblers*, Wandsbeck 1895. Wackernagel, *Das deutsche Kirchenlied* I. 131. I. RMKT. I. (1921.) 80. 190—91. Haberl, *Magister Choralis* 7: kiad. 202. I. Sapphikus dallamok: Bäumker, *Das kath. deutsche Kirchenlied* I. 271., 331. sz. stb. Zahn, *Die Melodien der deutschen evang. Kirchenlieder* I. 966—1032. és III. 4999—5021. sz.

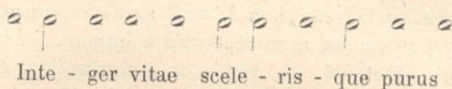
² Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft VII. 1891. 112. I.

³ R. von Lilienron: *Die Horazischen Metren in deutschen Kompositionen des XVI. Jh.-s.* 1887. 6., 12. I.

latini», melyet a velencei Petrucci-féle frottola-gyűjtemény első kötete közöl 1504-ben, így skandál:

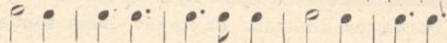
vagyis ahogyan a középkor megszokta: hangsúlyos szerkezetű, négy ütemes, szimmetrikus sorrá formálja át a sapphicust. Tritonius és követői azonban így deklamáltatnak:

aminek homogén ütemrendszerben leginkább ez az átírás felelne meg:

illetve (Li iencron szerint):

vagyis aszimmetrikus, öt-ütemes sorban rekonstruálják az antik metrumot.

A Tritonius-féle kiadványnak, szorosabban művészi és propagandisztikus feladata mellett, főként instruktív célja volt. S valóban, a XVI. század német iskoláiban igen hamar gyökeret vert a humanista szellemű kórusének kultusza. Egymásután tűnnek fel a nevesebb zeneszerzők, akik antik metrumokra komponálnak (Senfl 1534, Hofhaimer 1539, Ducis 1539, Lasso, Goudimel és mások); Franciaországban Baif és Courville köre terjeszti a mozgalmat (Mauduit 1586, Claude le Jeune 1603 stb.). Táplálója az új irányzatnak a Reuchlin köréből kiinduló humanista dráma is, mely metrikusan deklamált kórusaival hasonló tendenciát követ,²⁾ végül pedig új erőre kap a mozgalom a Buchanan-féle metrikus zsoltárlördítés révén (1566), melyet 1585 óta Statius Olthovius dallamaival adnak ki s e dallamokkal tanítanak az iskolákban.³⁾

*

Magyarországra, úgy látszik, mind a humanisztikus, mind a hangsúlyon épülő középkori metrum-felfogás elhatott s itt termékenyen befolyásolta az irodalmat és zenét. Humanisztikus befolyásra mutat, hogy ez az irány nálunk a XVI. században kap lábja; viszont középkori tradícióra, hogy Sylvester János distichonjain kívül, szinte kizárólag hangsúlyosan ritmizált formákat teremt és kultivál. Sylvester klasszikus kísérletét megelőzi a XVI. század kezdetének két sajátságos dokumentuma, melyek előtt hihetőség

¹⁾ U. o. 21. l. és Eickhoff: *Der Horazische Doppelbau* IV. l.

²⁾ R. von Liliencron: *Die Chorgesänge des lateinisch-deutschen Schul-dramas im XVI. Jahrhundert*. Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft VI. 1890, 309 s. köv. l.

³⁾ B. Widmann: *Die Kompositionen der Psalmen von Statius Olthof*. Vierteljahrsschr. f. Musikwiss. V. 1889. 290—321. l. Ugyanabhoz Max Seiffert: *Nachtrag zu den Psalmkompositionen von St. Olthof*. Említett folyóirat VI. 1890. 466. l.

a hexameter, illetőleg a distichon sémája lebegett minta gyanánt.¹ Ha a «sapphói alak szótagszám szerint készült rimes másolatait» Sziládyval «nem tartjuk is átültetésnek»,² lehetetlen fel nem ismernünk, hogy az 1524-iki esztergomi breviáriumban fennmaradt úrfelmutatási ének,³ Apáti Ferenc *Cantilenája*,⁴ Péchy Ferenc *Laus Sancti Nicolai Pontificise* (1529),⁵ Baranyai Pál *Tékozló fiúról* szóló históriája (1545 előtt),⁶ Timódi *Dávid királya* (1549)⁷ közös, eredetében klasszikus forma-ideált követnek. A református énekeskönyvek megjelenésével e dokumentumok száma egyre szaporodik: Szegedi Gergely 1569-iki énekeskönyvében kilenc sapphicus éneket (közülök egyik három szakaszból áll),⁸ Huszár Gál 1574-iki énekeskönyvében tizenegyet találunk⁹ stb. Kodály tizenyolet sorol fel az 1736-iki debreceni énekeskönyvből.¹⁰

Mindezeknek a dokumentumoknak közös vonásuk, hogy az antik metrumot hangsúlyos magyar verssé alakítják át. Az átformált sapphicus sor első daktilusát ezenkívül gyakran kettős pyrrhicchiusszal cserélik fel, mint már Apáti *Cantilenája* mutatja; a 11-es sorból ilymódon szimmetrikus magyar 12-es alakul. Ugyanez a processzus formálja át az adonicust hatszótagos sorrá, magyar fél-tizenkettessé; az átmeneti stádiumot Péchy és Tinódi énekei mutatják legjobban. A megbővített adonisi sort állandó alkat-

¹ RMKT. I. (1921.) 97., 118—19. l. V. ö. Négyesy László: *A mértékes magyar verselés története*. 1892. 23. l. A Döbrentei kód. argumentumot versét Négyesy nem tartja distichonnak; l. Irodalomtörténet IV. 1915. 178. l.

² RMKT. II. Előszó VII. l. V. ö. Négyesy i. m. 27. l. A magyar sapphicus problémájáról l. még IK. 1891. 15. 18—19. l. (Kacziány G.) és 1896. 398. l. (Széchy K.)

³ Lányi—Knauz, *Magyar egyháztört.* I. 488. RMKT. I. (1921.) 29—30. l.

⁴ RMKT. I. 491. l.

⁵ RMKT. II. 6. l.

⁶ U. o. 261. l.

⁷ RMKT. III. 224. l.

⁸ «Bodog az ollian ember az Iftenben» (Ps. I., 1. l.), «Bodog az ilyen ember ez világon» (Ps. XXXI., 24. l. RMKT. VI. 224. l.) «Bodog az ilyen ember ő leikeben» (Ps. CXII., 57. l. RMKT. VI. 234. l.), «Sobbor kellene erről emleküznünc» (116. l. Secunda Pars: «Szakadaza lön az emberi nemne» 119. l., Tertia pars: «Bebedé melle Berzé Bent jegyeket» 122. l. az egészet l. RMKT. VII. 116. l.) «Mennec es földnecc nemes teremtoie» (144. l.), «Felfeges Iften mennecc földnecc vra» (145. l.), «Szükfeg meg tud(n)unc iduöflegnecc dolgát» (159. l.), «Mi kegyes atyanc kit vallunc hitünkben» (161. l.), «Veddel vryften rotunc haragodat» (212. l.).

⁹ «Föfleges Iften mennynecc Vra Es mindeneknecc nagy böltcs alkotoia» (LXII. l.), «Mennec es földnecc nemes teremtoie Minden dolgoknac böltfen rendelöie» (LXIII.), «E feles földnecc nagy böltcs teremtoie» (LXIII.), «O Magas mennynecc Bentfeccs Iftene» (LXV.), «Emberi nemnecc teremto Iftene» (LXVII.), «Föfleges Iften mennynecc földnecc Vra, Ki mindeneknecc vagy teremto Attya» (LXVIII., mind a hat latin himnuszok parafrázisa), «Szükfeg meg tudnunc» (CXIII.), «Mi kegyes Atyanc, kit vallunc hitünkben» (CXIII^b) «Segelly meg minket mindeneknecc Attya» (a másodsor CCCXXXII-nek számozott levélen, RMKT. VI. 105. l.), «Felfeges Iften mennynecc földnecc Vra, es embereknec kegyelmes vezére» (CCCXLV.), «Mennecc es földnecc nemes teremtoie, es mindeneknecc kegyelmes Iftene» (CCCXLV^b). Az elsőnek kezdetét és a negyediket l. Toldy F. Az ó- s középkori m. nemzeti irod. tört. 1862. II. 121. ill. 196—97. l.

¹⁰ *A magyar népdal strófászerkezete*. 1906. 33. l.

részként találjuk pld. Apátinál, a «Vedd el Uristen rólunk haragodat», a Méliusz-féle «Sokszor kellene erről emlékeznünk» stb. énekek szövegében. Más formákban a hendekasyllabon a magyar 11-eshez, az asklepiadesi sor a magyar alexandrinhoz közeledik.¹

A sapphicus mellett ugyanis egyéb formák is megjelennek: így az asklepiadesi vers (Ur Isten ki mennyben lakozol nagy dicsőségben: Bornemisza 1582 stb., Mikor Senakerib a' Jeruzsálemet: Szegedi 1590 stb.), a phalaecusi vers (hendekasyllabon: Minden népek örülvén tapsollyanak, Adgyunk hálát az urnak, mert érdemli: Szegedi 1569 stb. Minnyájan örüllünk hiv keresztyének: Huszár 1574 stb.), mellettük egy sajtáságos, két hexameterből s egy módosított pindaricusból alakult strófa-alak (Mikor ez széles világ kárhózatban ésött volna: Szegedi 1569 stb.). Ezen a helyen kell megemlítenünk azt a középkori latin himnusz-ritmust is, mely Vásárhelyi András *Cantilenájára*, Tinódi *Halnagyoknak tanuságára* s nyomukban egész sor ének formájára hatott² s mely, úgy tűnik, az alkaiosi típus módosításából ered. Közelebbi szerkezetükről dallamaikkal, illetőleg nótajelzéseikkel kapcsolatban lesz szó. Végül említsük még meg, hogy Seraphin P. magyar alkaiosi strófáit (1616)³ megelőzi Tasnádi Péter, az 1593-iki bártfai énekeskönyvben szereplő Horatius-fordításával (381. l. Az Horatius második verses könyvének tizen-negyedik éneke, mellyet irt az Pofthumushoz az életnek rőuid voltárol, mely Magyar nyelvre fordítatot Szikfzon Tafnadi Peter által. Ad notam: Diczérd az Iftent mostan oh én lelkem. «Latod mely rőuid mulando ez világ» stb.). A nótajelzésül idézett szöveg is (megvan az 1568 körül megjelent Dávid Ferenc-féle é. k. 421. lapján stb.) bizonyítja, hogy a XVI. század «metrikus» magyar formái között az alkaiosi nem volt ismeretlen.

*

E többé-kevésbé metrikus énekek egy részénél már a felirat vagy nótajelzés is szembeötlő; némelyiküknél ép az utóbbi igazít útba az ének irodalmi háttérét, formai kapcsolatait illetőleg. A «Szükség megtudunk idővségnek dolgát» kezdetű ének élén Huszár Gál 1574-iki énekeskönyvében (A keresztyeni Gywlekezetben valo Isteni diczeretek... CXIII. l.) és Bornemisza 1582-iki énekeskönyvében (Enekec három rendbe... XLII. l.) ezt olvassuk: A Saphicum Carmen Notaiara. A «Mi kegyes Atyánk, kit vallunk hitünkben» kezdetű ének nótajelzése ugyanott (Huszár CXXII^b), Bornemisza XLV.): A Saphicum Vers Notaiara. A «Mennynek és földnek nemes teremője, és mindeneknek kegyelmes Istene» kezdetű éneké (Huszár CCCXLV^b), Bornemissza LI^b): A Saphicum vers tenoranac Notaiara. A «Ki birod mennyet és az egész földet» kezdetű éneké az 1593-iki bártfai énekeskönyvben (334. l.): Notaiia az Saphicum verfus. A «Neked mennyei szent Atyánk könyörgünk» és «Neked könyörgünk teremtő Istenünk» kezdetű énekek felirata ugyanabban az énekeskönyvben (348. és 349. l.): Carmen Saphicum. — Még feltűnőbb az «Ur Isten ki mennyben lakozol nagy dicsőségben»

¹ Négyesy i. m. 36., 245. l. Horváth János: *Magyar ritmus, jövevény-versidom.* 1922. 44. l.

² RMKT. I. (1921.) 244. l. III. 451. l.

³ Négyesy i. m. 31., 35. l.

kezdetű ének nótajelzése Bornemisznánál (LX^b) l.): a' MECOENAS ATAVIS EDITE REGIBVS Dificant Notaiara. Az «Adjunk hálát az Úrnak» kezdetű szöveg már Szegedi 1569-iki énekeskönyvében (202. l.) a «Vitamque faciunt» dallamát jelöli meg melódiájának (még kurtábban az 1593-iki bártfai é. k. 165. l.); utóbbi latin szövegkezdetet korrekciójában idézi Huszár Gál énekeskönyvének egy nótajelzése (CLXXXI. l. Minnyaian örüllyünc hiw Kereßtyenec; AZ VITAM QVAE FACIUNT, NOTAIARA) és Bornemisza több helyen (XCIX^b) l. Minden nepec örüluen, CXXIV. l. Minden hiw Kereßtyenec, CXLIV^b) l. Adgyunc halat az Vrnac kezd. szövegek élén: Az Vitam quae faciunt beatiorem Notaiara). — Végül a «Mikor e(z) széles világ kárhozatba esett volna» kezdetű ének élén mind Huszár, mind Bornemisza énekeskönyvében (Huszár CLXXIX^b) l., Bornemisza VI^b) l.) ezt az utalást olvassuk: Az Elegiacum auagy Pentametrum vers Dificant Notaiara.

Kérdés már most, milyen dallamok az itt idézettek? Mi a «Saphicum carmen» vagy «Saphicum vers», melynek tenor-dallama külön is szerephez jut, — mi a «Maecenas atavis edite regibus», mi a «Vitam quae faciunt» dallama s mit jelent az «Elegiacum vagy Pentametrum vers» diszkant-melódiája? Kétségtelen, hogy ha forrásait, eredetüket sikerül megtalálnunk, ezzel olyan fókuszra mutathatunk rá, mely a XVI. század magyar ének-irodalmát nem a legcsekélyebb mértékben befolyásolta.

A forráskutatást megkönnyíti az a körülmény, hogy mindezek a dallamok *megvannak*; közvetlenül vagy közvetve rájuk találhatunk a XVII. és XVIII. század kótás énekeskönyveiben. Közülök kettő kimutathatatóan külföldi forrásból ered, kettőnek külföldi nyomait egyelőre nem ismerjük, de ezeknél is meglehetősen határozottsággal következtethetünk az előbbiekkal rokon forrásra.

A «Szükség megtudnunk idvességnek dolgát» kezdetű ének dallamát s vele a «Saphicum Carmen» melódiáját az 1751-iki kolozsvári ref. énekeskönyvben találjuk meg (340. l.); de ez a dallam más szövegekkel, egyéb énekeskönyvekben is előfordul: így «Az igaz Hitben végig meg maradgyunk» szöveggel a *Cantus Catholici* énekei között (1651. 137. l., 1675. 230. l., 1703. 285. l., 1738, 1792. 253–54. l.) és Bozóky Mihály *Katolikus kar-béli kótás énekeskönyv*-ében (1797. 261–62. l.); «Idvöz légy kis Jefus lelkünk ébrefiztője» szöveggel Szegedi Ferenc Lénárt *Cantus Catholici* c. énekeskönyvében (1674. 79. l.) és «Christushoz nem méltó, (a' mint maga mondgya)» szöveggel a Szelepcsényi-féle *Cantus Catholici*-kiadásokban (1675. 233. l., 1703. 288. l., 1738, 1792. 256. l.). Az utóbbi két szövegben — a tizenegyes sorok helyét tizenkettesek foglalván el — az eredeti sapphicus sortípus annyira egybefolyt a magyar tizenkettes sortípussal, hogy a dallamon kívül már csak a strófaik utolsó sorának rövidege figyelmeztet az eredeti metrikus mintára. — Ez a dallam azonban nem magyar eredetű: Tritonius említett 1507-iki gyűjteményében jelenik meg először, Horatius «Iam satis terris nivis atque dirae» kezdetű ódájának dallamaként (még pedig tenor-dallamaként, mert Tritonius négyyszólamú kórusaiban mindenütt a tenor viszi a dallamot¹); innen átkerült a német protestáns egyházi énekbe is.² Kétség-

¹ Liliencron, *Die Horazischen Metren* stb. 32. l.

² Zahn, *Die Melodien der deutschen evang. Kirchenlieder*. I. 966. sz.

telep azonban, hogy Magyarországon ez a kompozíció négyszólamú tétel formájában is ismeretes volt, erre vall, hogy a főmelódiát tenordallamként jelöli meg az egyik ének nótajelzése; ebben a közvetítésben hihetőleg része van Honterus alább említendő brassói ódakiadványának, mely ezt a kompozíciót első helyen közli kótafüggelékében. A magyar énekeskönyvek már hangsúlyos ritmizálásban közlik a dallamot; említésre méltó, hogy a kolozsvári é. k. megtartja a sapphói sor 8—9. szótagjának trocheusi lejtését.

A «Vitam quae faciunt»-ra utaló «Minden népek örülvén tapfolyanak» kezdetű ének dallama Illyés István *Soltári énekeiben* szerepel (1693. 73. l. 46. zsoltt.); megvan a melódia Nárai *Lyra Coelestis*ében is, «Szent Sz. Sz. Sabaóth Ura Iftene» szöveggel (1695. 98—99. l.); a XVIII. század ref. énekeskönyveiben «Adjunk hálát az Urnak, mert érdemli» szöveggel jelenik meg (1751-iki kolozsvári é. k. 410. l. 1774-iki debreceni zsolttároskönyv függeléke 71. sz. 1778-iki debr. é. k. 419. l. stb.) s így szerepel máig a református énekeskönyvben (új é. k. 183. sz.). — Erről a melódiáról Szügyi József¹ úgy hitte, hogy huszita dallam, mert a XVI. századi cseh énekeskönyvekben szerepel; ez azonban tévedés. A dallam épügy Tritonusé, mint az előbbi, az 1507-iki *Melopoiae*-ban szerepel először,² később — mint Tritonius minden dallama — feltűnik L. Senfl *Varia carminum genera* c. gyűjteményében (Nürnberg 1534),³ majd Honterus 1548-iki ódakiadványának függelékében; mint az előbbi melódia, ez is belejutott a német evangélikusok egyházi dallamkincsébe.⁴ A szöveg, melyhez készült, s mellyel Tritonius után is kapcsolatban maradt, Martialisnak a «Vitam quae faciunt beatiorem» kezdetű epigrammja (Epigr. X. 47.); a XVI. században az eredeti szövegen kívül annak egyházi jellegű «paródiá»-jára is énekelték.⁵ Összehasonlításul álljon itt az eredetinek s az átalakítottak néhány kezdősora:

Martialis: Vitam quae faciunt beatiorem,
 Iucundissime Martialis haec sunt.
 Res non parva labore, sed relictis,
 Non ingratus ager, focus perennis. (stb. 12 sor.)
 Psalmus 127. Vitam quae faciunt beatiorem,
 Iucundissime Christiane sunt haec.
 Aeternum dominum Deum timere,
 Mandata illius et vias amare (stb. 18 sor.)

Végül még az utóbbinak egy változata:

Exod. 20. Vitam quae faciunt beatiorem
 Iam dicam tibi Christiane quae sint. stb.

Fennmaradt a «Maecenas atavis edite regibus» melódiája is. Az «Ur Isten, ki mennyben» kezdetű éneket ugyanis, mely, mint láttuk, Bornemisza

¹ *A magyar ref. énekeskönyv múltja*, Debr. 1910. 29. l. A dallamról a 155. sz.-nál.

² Vierteljahrsschrift für Musikwiss. VI. 1890. 328. l.

³ U. o. 373. l. közli a dallamot Senfl feldolgozásában.

⁴ Zahn, i. m. I. 12. sz.

⁵ Honterus idézett gyűjteménye mindkét szöveget közli C₄ (sztlan) b) illetve E₄ (sztlan) b) lapján. L. még Vierteljahrsschr. f. Musikw. VI. 328. l.

énekeskönyvében erre a dallamra utal, nótajelzésében idézi a «Mikor Sennacherib» kezdetű ének (46. zsoltár) a Gönczi-téle *Keresztyéni énekek*ben (Debrecen, 1592.). A «Mikor Sennacherib a' Jeruzsálemet» kezdetű éneknek viszont ismerjük a dallamát: megvan Illyésnél (1693. 68—69. l. 45. zsoltár), az 1751-iki kolozsvári és 1778-iki debreceni énekeskönyvben s ezek új kiadásában (1751. 105. l., 1778. 126. l.). A melódia metrikusan ritmizált. Úgy látszik, a két magyar szöveg («Úr Isten, ki mennyben» és «Mikor Sennacherib») ugyanegy metrikus dallamra ment; de szembeötöl, mennyire jobban alkalmazkodik az «aselepiadeum primum»-hoz az utóbbi, mint az előbbi. Elég a két kezdőstrófa egybevetése:

Va Isten ki mennyben lakozol nagy diczöfegben,
tekents most reanc kie vagyunc infegben,
vakfagban, rabfagban nagy haborufagban,
bűnben rettegesben foc keferűfegben.

(A második strófa is még ilyen sorokból áll: 14., 12., 12., 13. A harmadik: 13., 12, 12., 12. A negyedik azután már tisztán 12-es sorokból alakul.)

(Illyés) Mikor Sennakerib a' Jeruzálemet
Meg-fzállotta vólna (1778. vala), hánnya nagy erejét:
Az hiv Ezekias nézi csak Istenét;
és így várja belől népe fegétségét.

Az előbbi szöveg tehát még inkább csak «melódikus alaprajz»-nak, nagyjában megadott útmutatásnak tekintette a dallamot, az egyes sorok szótag-számbeli kötöttségét még nem vette szigorúan; az utóbbi már mint pontos metrikus sémához igazodik a melódiához. Annál feltűnőbb, hogy az előbbi, laza szövésű szövegen keresztül utal az eredeti «szigorúbb» melódiára. Magát ezt a melódiát külföldi forrásból nem ismerem (Tritonius «Maecenas atavis»-dallama eltér); de a Bornemisánál szereplő nótajelzés s főként annak a diszkant-dallamra (tehát nem a fő-, tenorban fekvő, hanem egy ahhoz csatlakozó, kísérő jellegű melódiára) való célzása kétségtelenné teszi, hogy itt is a humanista kórus-irodalom termékével van dolgunk. (Megjegyezzük itt, hogy a «Mikor Sennakerib» dallamára számos egyházi és világi ének utal: így Békési Balázs *Históriája Sodoma és Gomora veszedelméről* [1559, RMKT, VI. 265. l.], Thordai János három zsoltára [1627]: a 68. [Fegyvert fog mű velünk az mű kegyes Atyánk], a 115. [Dütsőséget Vram a' te nevednek adj] és 146. [Ditsird az nagy Urat kedve szerint szívem]; l. még Thaly *Vit. Én.* I. 249. l. *Adalékok* I. 58. és 287. l. stb.)

Épígy nem ismerjük külföldi forrásból azt a dallamot sem, melyet a XVIII. századi kótás ref. énekeskönyvek a «Mikor e' fzés Világ» kezdetű ének melódiájaként közölnek, s mely e szerint azonos volna az «Elegiacum avagy Pentametrum vers Discant Notaia»-val. (1751-iki kolozsv. é. k. 237. l. 1778-iki debreceni é. k. 247. l.) Milyen szerkezetet keressünk itt szövegben és dallamban? Maga a szöveg, ahogyan Szegedi 1569-iki énekeskönyvében (91. l.) előtűnk áll, első pillantásra megzavar; háromsoros strófák, melyeknek első sora 12—15, második sora 14—17 szótag terjedelme közt ingadozik; legállandóbb a harmadik sor, mely a 9. strófa kivételével (8 szótag) mindig kilenc szótagból áll. Világosabbá lesz ez a forma, ha melléje állítjuk az 1778-iki (debreceni) dallam ritmizálását. Itt a szövegen némi változás esett:

az Egyetemi Kvt. A 112 jelzetű kéziratos *Magyar Cantionale*jának 4. lapján («Aue Mária Boldog Isten Anyja») s egyéb kéziratokban; Bozóky 1797-iki énekeskönyvének 122. lapján («Mikor Máriához»).

3. *Cantus Catholici* 1651. 95. l. (1675. 138. l. stb.) «Vdvoz-Jégy Sz. Teft, Szüztöl ki fzületél». Bozóky 1797. 101—2. l.

4. «Az igaz Hitben végig meg maradgyunk» (*Cant. Cath.* 1651. stb.) = «Idvöz légy kis Jefus» (Szegedi F. L. 1674.) = «Christushoz nem méltó» (*Cant. Cath.* 1675. stb.) = «Szükség megtudnunk idvefségnek dolgát» (Kolozsvár, 1751.) = «Itt jelen vagy az Istennek fia» (Szentés Moyzes-féle múzeumi kz. 1774. 25^a) lev.). Erről a dallamról már fentebb szoltunk.

5. Négy sapphói sorból alakult: «Jer mi dicsírjük Jefusnak Sz. Anyját» Szegedi F. L. 1674. 30. l.) = «Jer mi dicsérjük az Iep Büz Mariát» (Egyet. Kvt. Magyar Cantionalé-ja [1700 k.] 7. l.) = «Hálá adásunkban rólad emlékezünk» (Bozóky 1797. 284. l.).

6. Négy sapphói sorból: «Boldog az olyan ember az Istenben» (1. zsolt. Illyés 1693. 1. l. *Turóczi Cantionale* [Egyet. Kvt. A 113 jelz. kz., XVII. század utolsó negyede] 67. l. Kolozsvár, 1751. 39. l. 1774-iki debr. zsolttár-függelék 3. sz., 1778-iki debr. é. k. 59. l. stb.).

7. Négy sapphicusból: «Meg-bántunk Isten, szüntelen tégedet» (*Turóczi Cantionale* 68. l. Kolozsvár, 1751. 433. l.).

8. «Vedd-el Ur Isten rólunk haragodat» (*Turóczi Cant.* 68. l. Kolozsvár, 1751. 388. l. 1774-iki debr. zsolttár-függelék 76. sz., 1778-iki debr. é. k. 386—87. l. «Mi kegyes Atyánk, böltseségnek Ura» szöveggel 1774-iki debr. zsolttár-függelék 88. sz., 1778-iki debr. é. k. 465. l.). A dallam változata Paulus Diaconus «Ut queant laxis» kezdetű himnusza melódiájának; ezzel a Diaconus-féle szöveggel, Listenius négyszólamú átíratában találjuk meg Glareanus *Dodecachordon*-jában (1547. 438. l.);¹ átment a német protestáns korálénekebe is (Zahn i. m. III. 4999. H. Buschius himnusza: «Ipse cum solus varios retracto» és 5000. sz. «Die Nacht ist kommen»). Az «Ut queant laxis» nótájára már Gyulai István utal «Segélj meg minket mindeneknek atyja» kezdetű énekének nótajelzésében (vsz. 1553.; l. RMKT. VI. 105. l.); ugyanezt jelöli meg dallamként Huszár Gál 1574-iki énekeskönyvének öt himnuszfordítása (Notaia, Vt queant laxis, auagy, Mi kegyes Atyanc, kit vallunc hitünkben etc. Így a «Fölfeges Ilten mennyec földnek Vra» kezdetű ének LXII. l. [a felirat LXI b) l.], a «Mennec es földnec nemes teremtoie» LXIII. l. [ered. tévesen XLIII.], «E Beles földnec nagy bölts teremtoie» LXVIII. l., «O Magas mennyec bentfeges Itene» LXV. l., «Emberi nemnec teremto Itene» LXVII. l., az utóbbi négy csak «azon Notara» jelzéssel) stb. De a «Vedd-el Ur Isten» kezdetű ének kapcsolata ezzel a dallammal nem véletlen: hogy Tritonius kiadványában a melódia mily módon fordul elő, nem tudtam megállapítani, a Honterus-féle kiadvány kótafüggeléke azonban második helyen (szintén négyszólamú tétel tenorjaként) közli, szebeni példányában ezzel a kéziratos jegyzettel: Aufer immensam. Utóbbi szöveg, mely a Honterus-féle gyűjtemény E₃ b) lapján szerepel s melyet a külföldön is metrikus dallammal énekeltek,²

¹ Vierteljahrsschr. f. Musikw. V. 1889. 317. l.

² Zahn i. m. I. 967. sz. Vierteljahrsschr. f. Musikw. VI. 1890. 312. l.

nyilvánvalóan mintája volt a magyar éneknek (Aufer immensam Deus, aufer iram, Et eruentatum cohibe flagellum stb.). A *Turóczi Cantionale*, mintha csak egybe szeretne volna gyűjteni a sapphicus dallamokat, a már feisorolt énekek után feljegyzi a francia 23. zsolnárt is, Szenczi Molnár fordításában (Az Ur énnékek őriző Pásztorom, 69. l.).

9. «Vedd-el Ur Isten» másik dallama: 1774-iki debr. zsolnárfüggelék 77. sz., 1778-iki kolozsv. é. k. 192. l.

10. Kettős sapphicus: «Csorda Pásztorok midőn Bethlehembem» (*Cant. Cath.* 1651. 265. l., 1675. 52. l., 1703. 47. l., 1738., 1792. 41. l., Bozóky 1797. 133. l. stb.).

11. «Üdvözlégly oh Izép menyek királynéa» (Náray, *Lyra Coel.* 1695. 110—11. l. U. o. 236—37. l. «Jofeff menybéli több szentek dicsőfsége» szöveg-gel) = az «Iste confessor» középkori himnusz dallama.

12. Négy sapphicusból: «Áldgyon meg minket Sz. Atya Ur Isten» (Náray 153. l.) = «Istenem, Uram! néked hálát adok» (Kolozsv. 1751. 450—51. l., 1778. 198—99. l., Debr. 1774. 89. sz., 1778. 467. l. stb.).

13. «Krisztus Urunknak áldott születésén» (Péczei Király Imre szöv. Kolozsv., 1751. 220. l., 1778. 104. l., Debr. 1774. 27. sz., 1778. 231—32 l. stb. Máig: új ref. é. k. 81. sz., Erdélyi ref. é. k. 96. sz. Bozóky 1797. 135. l. «Krisztus Urunknak szent ünnepeiben» szöveggel).

14. «Oh mi szent Atyánk! kegyes gondviselőnk» (Debr. 1774. 2. sz., 1778. 51. l. stb.) Dallama már előzőleg, a kolozsvári ref. kollégium három alkalmi kiadványán szerepel; egyik «Adplausus votivus in honorem... S. Pataki decantatus» 1759. (Phoebus, Eois veniens ab oris), másik «Carmen Sapphicum... Reverendissimo atque celeberrimo Domino D. G. Verestói... decantatum» 1760. (Aureus Nobis, meliore Luce), harmadik: «Carmen Sapphicum, in honorem... Pauli F. Deaki... conscriptum a Samuele Verestoi... atque Ab Ejusdem Amicis decantatum» 1761. (Adtiget Portum Tua Cymba, Paule).¹ *Ez a melódia a magyar énekeskönyvek egyetlen metrikusan ritmizált sapphicus dallama.*

Ezenkívül elszórtan akadnak még sapphói formájú dallamok, így pl. a gr. Székely Ádám és Bánffy Anna lakodalmára készült *Gamelion Melographicum*-ban (Kolozsvár, 1702.)² egy *Epimetron* feliratú, hangsúlyosan ritmizált óda (Primus in Mundo Pater et Maritus) stb. Ezek azonban nem tartanak számot nagyobb jelentőségre.

B) Asklepiadesi típus. «Mikor Sénakerib» stb. Fentebb szólottunk róla.

C) Phalaecusi típus. «Minden népek örülvén tapfollyanak» (Illyés) = «Szent Sz. Sabaóth Ura Isten» (Náray) = «Adjunk hálát az Urnak, mert érdemli» (Kolozsvár, 1751., Debr. 1774., 1778. stb.). A «Vitam quae faciunt» dallama, melyről már szólottunk.

¹ Mind a három a N. Múz. könyvtárának Apró nyomtatványai között Q 1759—60—61.

² A kolozsvári ref. koll. könyvtára 8788. sz. gyűjtökötetének o jelzésű nyomtatványa.

D) Két hexameterből és módosult pindaricusból alakult strófaalak. «Mikor e széles világ» (Kolozsv. 1751., Debr. 1778.). Fentebb részletesebben tárgyaltuk.

E) Alkaiosi típusból alakult középkori himnusz-ritmus. Ismeretes, hogy az a ritmus-forma, mely Vásárheli András himnuszának s nyomában egész sor magyar énekek (hogy csak ismertebbeket említsünk: Batizi, «Jer dicsérjük az Istennek fiát», Tinódi, *Hadmagyoknak tanúság*, «Imádunk mi téged, szent háromság», «Emlékezzünk mi keresztyén népek», «Az Augustus császár idejében», «Magas hegyén im' az olajfáknak», «Minden szentek ma nagy vigasságban», «Felvitetett magas menyországban», «Illik nekünk arról emlékeznünk», «Keresztyének, kik Krisztusban bíztok» stb.) mintájául szolgált, középkori latin himnuszok ismert formája.¹ Az a minta, mely ezt a formát nálunk különösen megkedveltette, úgy látszik, a «Salve mater misericordiae» kezdetű ének volt; erre vall a Kájoni-féle *Cantionale Catholicum*nak a Vásárheli-féle himnusz az idézett latin énekkel összekapcsoló nótajelzése,² s az a körülmény, hogy például a Szegedi-féle 1569-iki é. k. e ritmusban írt énekeit a «Salve mater nótájára» énekelletti (166. l. «Imadunc mi téged bent haromfag» [ugyanígy 1593-iki bártfai é. k. 153. l.], 183. l. «Emlékezzünk mi kerebtyen népec»). De bármikép is áll a dolog, kétségtelen, hogy az inspiráló forma a verses latin oráció-irodalomnak ez a tízes sorokból álló strófa-típusa volt. Ez a típus pedig minden valószínűség szerint az antik alkaikus formából (a strófát itt négy alcaicus hendekasyllabusból állónak kell képzelnünk) alakult, a sor negyedik és ötödik szótagjának egybevonásával, vagyis a tizenegyes sornak tiszessé való redukciója által. (Hogy az alkaikus forma a külföld egyházi népénekében később sem volt ismeretlen, számos koráldallam bizonyítja.)³ Az átalakulásnak még egy útjára gondolhatnánk: arra, hogy az alkaikus sor első fele ebben a formában, hangsúlyáttolások stb. révén, kettős trochaeussá alakult át (Salve mater... Angyaloknak... stb.), második fele hármass jambussá; ennek azonban a feljegyzett dallamok ritmizálása ellentmond. A XVIII. század folyamán még egy jelentős fordulat következik e forma magyarországi történetében: a tízes sort, mely zenei ritmusában eredetileg így tagolódott: 3+1+3+2+1, most magyarosan ritmizálják: 4+4+2. Így támad az «Angyaloknak nagyságos asszonya» dallamából (*Cant. Catholici* 1651. stb.) a «Parancsolá az Augustus császár» (Kolozsvár, 1751. stb.) és a «Magas hegyén im' az olajfáknak» dallama (Bozóky 1797.). Ugyanígy ritmizálják át a «Felvitetett magas menyországba» és «Illik nekünk arról emlékeznünk» kezdetű énekeket. Lehetséges, hogy ez az újabbfajta ritmizálás a gyakorlatban már régóta, talán kezdetől fogva élt; a feljegyzések azonban a XVII. század végén még a régebbi ritmizálást mutatják s az újabb felfogás csak a XVIII. század énekeskönyveiben mutatható ki. Az is lehetséges, hogy erre az újabb felfogásra is külföldi minták hatottak (v. ö. Zahn I. 1424—27., ill. 1430—32. sz.); de könnyen képzelhető, hogy az efajta átritmizálás önálló magyar fejlemény.

¹ RMKT. I. (1921.) 244. l.

² U. o. 503. l.

³ Zahn i. m. II. 4089—105. sz.

Az átalakulást ez az összeállítás tünteti fel:

Alkaikus eredet
(hipotetikus):

Liliencron
szerint:

XVI.—XVII. szá-
zadi ritmizálás:
(esetleg:)

XVIII. századi
ritmizálás:
(vagy:)

kisebb-nagyobb módosításokkal.

A dallamok közül csak a főbbeket soroljuk fel: 1. Tinódi *Hadnagyoknak tanusága* (1550., a *Cronica* h2b) lapján). 2. Vásárheli: «Angyaloknak Nagyságos Afzfonyja» (*Cant. Cath.* 1651. 106. l., 1675. 199. l., 1703. 254. l., 1738., 1792. 226. l. Átritmizáltan: Kovács Márk: *A' keresztény katolikai isteni tiszteletnek minden ágaira ki-terjedő énekes könyv* I. 1842. 233. l., újabban Bogisich, *Őseink buzgósága* 1888. 305. l., 1897. 203. l. Zsasskovszky, *Énekkönyv* 1922. 381. l. stb. Átritmizáltan, más szöveggel: «Parantsolá az Augustus Tsásfár», Kolozsvár 1751. 227. l., 1778. 113. l. Debrecen 1774. 30. sz., 1778. 238. l. stb. «Magas hegyén im' az olaj-fáknak» Bozóky 1797. Régi ritmushban, más szöveggel: «Az Augustus Csásfár idejben», *Turóczy Cantionale* 33. l.). 3. «Fel-vitetett magas Menyorfzágban» (*Cant. Cath.* 1651. 107. l., 1675. 200. l., 1703. 255. l., 1738., 1792. 227. l. Átritmizáltan: Bozóky 1797. 73. l., újabban: Bogisich, *Őseink buzgósága* 1888. 310. l., Zsasskovszky, *Énekkönyv* 1922. 382. l. stb.). 4. «Illik nekünk arról emlékeznünk» (Illyés, *Halottas Énekek* 1693. 14. l., 1721. 14. l., 1749., 1781. 174. l. stb. Átritmizáltan: Bozóky *Jól meg-halásra serkentő magyar egyházi énekeskönyvében* 1806. 32. l. Ujfalvy-féle *Halott temetésekorra való énekek* 1791. 44—45. l. «Kereftyének, kik Krifztusban biztok»; Losonezi István, *Halotti énekek* 1778. 154. l. «Emlékezzünk utolsó végünkről» stb.). 5. Batizi: «Jer ditsérjük az Istennek Fiját» (régí típusú ritmizálásban Debrecen 1778. 349. l. Újabb típusú ritmizálásban Kolozsvár 1751. 347. l. Uj ritmizálásban, más szöveggel: «Légy irgalmas, Vr Isten! minékünk» Debrecen 1774. 12. sz.).

*

Mint az énekeknek e nagy számából nyilvánvalóvá lesz, a magyar énekpraxis a külföldi eredetű metrikus, helyesebben: metrikus sémákból le származott formákat magáévá tette, feldolgozta, jelentékenyen gazdagodott velük. Jóformán egyik sem maradt meg idegen testnek a régi magyar irodalom és zene organizmusában, mindegyik hozzájárult a magyar énekeskönyv formakincsének gazdagodásához. Végeredményképen mindenesetre le szögezhetjük, hogy a régi magyar irodalmat és zenét megtermékenyítő idegen kultúráramlatok között az eddig elismertnél is jelentékenyebb szerepe volt a német-latin humanista költészetnek, nevezetesen a metrikus énekek

rodalmának. Hogy Balassi érintkezésbe került vele, ismert tény;¹ de világos, hogy már Balassit megelőzőleg bejutott hozzánk más «csatornákon».

S ezen a ponton különös figyelmünkre méltó az a Honterus nevéhez fűződő kiadvány, melyet fentebb már többször megemlítettünk. A mű címe: ODAE | CVM HARMONIIS | ex diuersis Poëtis in usum | Ludi literarij Coronen | fis decerptæ. | M. D. LXII. || (L. Szabó K. RMK. II. 42. és 83. sz.) Ugy látszik, két kiadása jelent meg, az első 1548-ban, a második a fentidézett 1562-iki. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy utóbbinak egyetlen feltalálható példányában, melyet Szebenben használhattam,² a kótafüggelék végén (16. levelén) ez áll: *Coronæ* | 1548. | (A két sor közé a könyv egyik tulajdonosa 1642-es dátumot jegyzett be.) Ez a kótafüggelék tehát vagy változatlanul nyomtatódott ki újra, vagy az első kiadásból került át a másodikba. A kiadványon vagy azon belül szerző, illetőleg összeállító nem szerepel; latin antológiával van dolgunk, melyet Horatius, Vergilius, Boetius, Prudentius, Gundelius, Borbonius, Lactantius és mások műveiből állítottak össze, láthatólag főként instruktív célokra,³ a német humanista antológiák mintájára: összesen 32 szöveget tartalmaz.

De a kiadványt igazi jelentőségre kótafüggeléke emeli: 21 metrikus dallamot találunk itt négy szólamra (Discant, Alt, Tenor és Bassus, a dallamot mindig a tenor viszi), melyeket metrumok szerint sorol egymás mellé (Sapphicum Dicolon, Sapphicum aliud, Gliconium Choriamb. Dicolon, Gliconium etc. aliud, Hexametrum, Elegiacum, Choriambicum Afelepiadeum stb.); több dallam mellett kéziratos bejegyzés világosít fel róla, mire énekelték leginkább (pl. mindjárt az elsónél: *Integer vitæ*; ez a szöveg egyébként nem szerepel a gyűjteményben; maga a négyszólamú kompozíció azonos Tritonius «*Im satis terris*»-ével). E négyszólamú énekek jelentékeny része Tritonius 1507-iki kiadványából való átvételnek látszik; de más, előttem ismeretlen források is hozzájárultak a függelék anyagához. A dallamok közül az elsőben a «Szükség megtudnunk idvességnek dolgát», a másodikban a «Vedd el Úristen rólunk baragodat», a hetedikben a Tritonius-féle «*Maecenas atavis edite regibus*» a 16-ik második felében a «*Vitam quæ faciunt*» melódiáját ismerjük fel. (A dallamok az eredetiben számoztalanok.)

A Honterus-féle óda-kiadvány tehát, amellett, hogy a *legrégibb Magyarországon kiadott kótás, világi nyomtatvány*,⁴ a humanista zenei kiadványok sorában is jelentős helyen áll; Magyarországon ez az első publikációja metrikus dallamoknak, melyek közül három, mint láttuk, átment a különböző magyar felekezetek énekeskönyveibe is.

¹ IK. 1927. 77. l.

² Az erdélyi evangélikus egyházkerület könyvtárában, jelzete: D. Superintendentialbibliothek O. 371. Kolligátumban. (A katalógusban *Odae* c. a.)

³ Az ódagyűjtemény a brassói gimnázium tananyagában szerepelt, amire különben már címében is utal; «*ludus*»-nak ugyanis a brassói gimnáziumot nevezték (l. Joseph Dück: *Gesch. des Kronstädter Gymnasiums*, Brassó 1845. 25. ill. 27. l.).

⁴ Farkas András *Chronicája* (1538), éppúgy, mint Gálszécsi István énekeskönyve (1536), Krakkóban jelent meg.

Forrásainak pontos felkutatása még a jövő feladata; ami hatását illeti, úgy hisszük, feltétlenül szerepe volt a humanista ének-repertoír Magyarországra való közvetítésében, propagálásában. De talán még fontosabb a maga szimptomatikus jelentőségében; megmutatja, hogy Magyarországra korán utat találtak a korszak egyetemes irodalmi és zenei mozgalmai.

SZABOLCSI BENCE.

HÍRES NÉMET UTAZÓ KISFALUDY SÁNDORNÁL.

A mult század első felében Európának egyik legkedveltebb utirajzírója Kohl János György (1808—1878) volt.¹ Sokat utazott; bejárta Európát és Észak-Amerikát. 1842-ben jelent meg *Hundert Tage auf Reisen in Österreich* c. ötkötetes műve. Ezt 1843-ban erősen rövidítve angolul adta ki *Austria* címmel. (London, Chapman and Hall, 1843. 532 lap.) Kohl 1841-ben hazánkban is járt, s művének angol kiadásában 171—383-lapokon egészen Magyarországgal foglalkozik. Megjegyzései között föld-, nép- és természetrajzi, nyelvészeti és politikai érdekességeken kívül irodalmi vonatkozásúakat is bőven találunk. Ezeket az utóbbiakat röviden ismertetem.

A 190. lapon felsorolja a magyar nyelvű újságokat és folyóiratokat. A 195. lapon németül és angolul (a maga fordításában) egy költeményt közöl, amely a bakonyi kanászokról szól. Német nyelven így kezdődik:

Fern von Liebe, Lust und Leben,
Weil ich hier im dunklen Wald,
Wo im Sturm die Eichen leben,
Und der Wölfe Heulen schallt.

Sonnenschein und Sturmes wüten
Schwärzten Brust mir und Gesicht,
Und die borst'ge Heerde hüten
Im Gebüsch ist meine Pflicht. Sat.

Nem mondja meg, hogy honnan vette ezt a költeményt. Magyar eredetijéről nincs tudomásunk.

Pesten a vármegyeházán Kossuthot hallotta szónokolni; nem értette meg a beszédét, de hangját igen szépnek találta, élvezet volt a hallgatása. 219. l.) A 234—235. lapon Széchenyi irodalmi tevékenységét ismerteti és Dessewffy József (így!) gróffal folytatott polemiáját. Külön fejezetet szentel az Akadémiának és a magyar nyelvnek, (235—238. l.) épúgy a Nemzeti Múzeumnak (243—244. l.) és az egyetemi könyvtárnak is. (244—245. l.)

A 341. lapon egy magyar szöveget találunk, mely sok fejtörést okozhat megfejtőjének. Szegeden, hajnalban egy kis fiú lépett ágyához és így szólt az utazóhoz:

— *Mektshemerek teck peck feck?*

— Fiam, mit kívánsz! Ruhámat? Itt van!

— *Nintsh! Hayuk muk puk fuk tellemtelletell!*

— Mit akarsz mondani? Csizmámat akarod megtisztítani? Ott áll!

— *Nintsh! Yöngörtörjöm függo mesh müggo!*

— Jó ember, egy szót sem értek magyarul!

¹ Brümmer: *Lexikon der deutschen Dichter und Prosaisten*. IV. Bd. 49.

Kohl maga sem tudja, mit jelentenek ezek a szavak, amelyeket emlékezet után írt le. Vagy rosszul jegyezte le őket, vagy csak a magyar nyelv hangzását akarta bemutatni az értelem nélküli szavak megörökítésével².

Balatonfüreden elénekelték neki egy *Balaton* c. dalt a Balaton eredetéről. Nem értette meg, tehát lefordították neki. Az egyébként ismeretlen magyar dal gondolatmenete: Isten két angyalt küldött le a földre; a szegény emberek szívesen fogadták őket, hanem egy gazdag mágnás és felesége durván bántak el velök. Isten büntetésül vízzé változtatta át a mágnás földjét — és ez a víz a Balaton. (364. l.)

A 365. lapon egy magyar költeményt fordított le angolra: *Menet a Kedvescher*. (Sic!) Öt szakaszból áll a költemény. Első szakasza így hangzik:³

On the dry earth falls the hoar frost. Eat not, dear horse, it might give Thee pain. Dearest, I will buy Thee a silken bridle and a velvet saddle so thou bear me to my delight. A negyedik szakasz a Balatont kéri, ne öntsön vizet a lovas útjára, mert veszedelembé hozná kedves lovát.

Tihanyban az apáttal beszél Kohl. Ez az apát azelőtt a költészet tanára volt a győri főgimnáziumban. Beszél az utazónak az *Augsburgi Utközetről* (így!), Kisfaludy mesterkélt, de ihletet verseiről, amelyek úgy varázsolják el az embert, mint a cigányzene, és főképen pedig legfőbb műve: *Hímfy's Love*; aztán a fiatal Zuzor lírai és erotikus verseiről, amelyek közül több, mivel paptól származik, «szigorú megbotránkozást» keltett. (323. l.) Czuczor versei közül a legjobb: *The sleeping Beauty* (Az alvó szépség). *The little Window* (Szűk ablak) és *No Subterfuge* (Nincs mentség) (373. l.) A könyv egyik legérdekesebb része Kisfaludy Sándornál tett látogatásáról szól. Szószrinti fordításban így hangzik: (376–377. l.)

Schumeghen elmentem, hogy tiszteletemet tegyem az ott lakó öreg költőnél, Kisfaludynál. Magyarországnak két ilyen nevű poétája van: *Kisfaludy Carl* és *Kisfaludy Schandor* (Alexander). Az utóbbi a legbecsültebb [magyar költő] és őt mentem üdvözölni schumeghi lakában. Családja Magyarországon a legrégebbiek közül való; azon hét herceg egyikétől származik, akik Magyarországra jöttek *Magyar Árpáddal*. (Arpad the Magyar.)

Kis signifies «little», *falu* «village» and *y* «of». Németül ez a név így hangzanék: *von Kleindorf*. A magyar családok eredetét kinyomozni nagyon nehéz, mert — hogy csak egy okot mondjak a sok közül — a régebbi időkben az ifjabb fiútestvérek sokszor a családi birtokban levő falu nevétől eltérő nevet vettek fel — és még most is, ha valaki nemességet kap, mindig új nevet vesz fel — valamilyen birtokáról. Kisfaludy Schandor azonban sokkal inkább válik ki költészetének nemessége, mint nemes származása által.

Amikor beléptem a házába, egy cseléd azt a nem kedves felvilágosítást adta, hogy ura a szőlőben van. Nem akartam, hogy evvel kifizessenek és kértem, hogy egy szolgáló kíséreljen el engem oda. A cselédleány egy szót sem értett németül és kénytelen voltam magamat tolmáccsal megértetni. Nagy meglepetéssel hallottam azonban, hogy az a cselédleány németül szólt a ház-

² Ferdinand Stolle: *Von Wien nach Világos* c. regényében (1886) ezeket a furcsa mondatokat idézi a hangzás kedvéért, I. 37.

³ Nem találtam meg e népdal eredetijét.

örző kutyának. Az állat velünk akart menni a szőlőbe és a leány körül ugrándozott; ez ugyanazokkal a kifejezésekkel kergette vissza, amelyeket egy német ember használt volna. Ez újabb felfedezés volt. Úgy találtam, a német nyelvet itt akkor használják, ha kutyának szólnak, épúgy mint mi németek tesszük a francia nyelvvél hasonló szándékból. Honnan van az, hogy azokat a nyelveket, amelyeket általában finomaknak tartanak, másrészt ilyen csúnyán használják? Vajon görögül szóltak-e a rómaiak kutyáiknak és lovaiknak?

Az öreg embert a szőlőtökei között találtam; igen kedvesen fogadott, mivel a múzsák nevében jöttem, akiknek ő magát szentelte. Azt mondta, hogy ilyenfajta látogatások ritkák a világ ezen félreeső szegletében. Három évvel ezelőtt egy angol ember látogatta meg őt; azóta én vagyok az első ilyenfajta látogatója.

A nap még elég világosságot nyújtott, hogy körüljárhattuk a szép szőlővel beültetett dombot; megmutatta kis Tusculumát, egy a tőkék közt eldugott présházat, amelyet faerkély vesz körül. Ebben a bájos magányban írta Kisfaludy legszebb lírai verseit, amelyekkel elragadta honfitársait.

Sokat beszélt ifjúságáról. 1809-ben, a magyar nemesek legutolsó felkelésében, megyeje őt választotta meg őrnagynak és a nádor őt tette meg hadsegédének. Ő és a nádor felmérték a Bakony-erdejét és megmászták legmagasabb csúcsát: a *Somhegyet*. Nagyszerű tölgyfák nőttek rajta. A nádor megmérte őket. Úgy találták, hogy egynéhány eléri a 20 öl magasságot: Fenyőt nem lehet találni a Bakony egész területén, kivéve itt-ott egynéhányat, amelyet úgy ültettek.

Kisfaludy ezután hazavitt engem a házába, ahol, sajnos, hiányzott az irányító háziasszony keze. Megelőzte urát a hosszú pihenőre vezető úton.

Másnap Kisfaludy a *Schomlau* szép szőlőhegyére akart indulni; e hegység és Schumegh közt majdnem szakadatlanul érik egymást a szőlők. Házának őrzését hugára akarta bízni. Mivel láttam, hogy (az útra való) előkészületek még nem fejeződtek be, búcsút vettem és a kocsmába siettem, ahol az a kellemetlen feladat várt rám, hogy másnapra fuvarost kellett keresnem.»

Kohl másnap kocsit fogadott és azon utazott Körmenten át Stájerország felé. Bakonyi utazása is érdekes, sokat mesél a betyárokról és *Schobri Jóskáról*. De ez itt bennünket már nem érdekel. Kisfaludy Sándornál tett látogatása, annak érdekes és vonzó előadása miatt is, megérdemli, hogy felújítsuk.

LÁM FRIGYES.

ELÉGETTÉK-E KAZINCZY FERENC IRATAIT 1790-BEN?

Tóth Károly szegedi egyetemi tanár 1927 január havában a Széphalom c. folyóirat «bölcsőjénél», a folyóirat megindulásával kapcsolatosan, Kazinczy F. emlékét idézte s beszédében, a többek között, ezeket mondta: «A nemzeti föllángolás 1790-ben Zemplén vármegye házának udvarán *elégette iratait annak az írónak*, akinek egyik fia 49-ben, mint honvédezedes, vértanú halált halt, és aki „félszázadig tartotta vállán — mint Atlas az eget — a nemzetiség szent ügyét”. És mégis 1790-ben *elégették* iratait, mert II. József

császár alatt elemi iskolai kerületi felügyelőséget vállalt.] [Széphalom, 1927. (I. évf.) 415. lap.] Mivel eddig sem Kazinczy levelezésében, sem az életét és munkásságát tárgyaló könyvekben nem találtam olyan följegyzést, amely nyelvünk és irodalmunk halhatatlan emlékü, nagy reformátora iratainak 1790-ben történt elégetéséről beszélne: nyilvánvaló, hogy Tóth K. forrása nem lehetett egyéb, mint Nagy Emilnek a Budapesti Hirlap 1926-ik évi 48. számában megjelent *Félisten mint napibéres* c. cikke, amely azután az *Állalékok Zemplén vármegye történetéhez* c. folyóirat 1926. évi (24. évf. 1. számában is megjelent (33—36. l.). Ebben olvasható a Tóth K.-tól fölhasznált adat ekképen: «Mikor 1790-ben a hivatal (t. i. Kazinczy inspektori hivatala) megszűnt, természetesen Kazinczyt kidobták, s az ő akkori inspektori hivatalos írásait itt a vármegye udvarán égette el a hazafias lelkesedés.» Mivel pedig Nagy Emil a cikkét Dongó Gyárfás Géza Zemplén vármegyei főlevéltáros elbeszélése s magyarázatai alapján írta meg, fölkértem őt, sziveskedjék velem közölni, vajon Nagy Emil cikkének szóban levő adatai megegyeznek-e a történeti valósággal? Dongó Gyárfás Géza szives értesítése szerint ezt az adatot Nagy Emil nem tőle kapta, s állítása teljesen alaptalan. A vármegye házának udvarán 1790-ben nem Kazinczy iratait égették elhanem *II. József császár rendeleteit*, sőt «a Kazinczy-emlékek (tankötelesek összeírásai stb. effélék) — úgymond Dongó Gy. G. — levelestárunkban máig is megvannak az Acta Scholastica c. kötegekben.» Honnan vette Nagy Emil ezt a mesét, nem tudom; de tény, hogy cikkében más tévedés is van: Kazinczyt nem 1790-ben «dobták ki» hivatalából, mert tudott dolog, hogy őt II. Lipót király 1791. ápr. 1-én mentette fel, tehát eddig volt a kassai tankerület nemzeti iskoláinak kir. felügyelője. — (Tóth Károly Kazinczynak kilenc gyermekéről beszél, holott nyolc gyermeke volt.)

Kár lenne, ha az a téves adat, hogy Kazinczy F. iratait 1790-ben elégették Zemplén vármegye házának udvarán, Nagy Emil cikkéből, vagy Tóth Károly beszédéből ezután is belekerülne a Kazinczyról szóló irodalmi művekbe és beszédekbe.

HARSÁNYI ISTVÁN.

EGY ISMERETLEN ÁRGIRUS-KIADÁS.

Van a pataki könyvtárban egy 1792-ből való 8-r. *Árgirus*-kiadás S. S. 233/c. sz. alatt, melyet Szinnyei nem említ. Címe ez: *História | Ama Szép Ifjú | Árgirusról | Akleton Királynak | Kissebbik Fijáról | És amaz igen szép | Tündér | Ilonáról | Az ő el választott | Kedves Mátkájáról | Őszi Vetés után sokaknak kedvek töltéséért. Nyomtatott 1792. Esztendőben.*

Szinnyeinél (M. Irók 1156 h.) 1789 után 6 évnélküli kiadás van felsorolva, ezután az első évvel jelzett kiadás 1794-ből van, hasonló című, mint az 1792-es. A pataki kolligatum első lapján megjegyeztetik kézírással, hogy a versfejekben elől ez van: Albertus Gergei.

GULYÁS JÓZSEF.

TRENCK GLÜCKWUNSCH AN DIE UNGARN C. KÖLTEMÉNYÉNEK MAGYAR FORDÍTÁSAI.

Trenck német versének négy magyar fordítása ismeretes. (Vö. Császár: *A német irodalom hatása* stb. 119. l.). A Császárnál 1. és 3. szám alatt említett két fordításnak (Névtelen: *Jó szerencse kívánása a magyarokhoz*. Buda, 1790. és Sáray Sámuel: *Szerentse kívánás a magyarokhoz*, Orpheus, II: 6. 1790.) összehasonlítása azonban első tekintetre is meggyőz arról, hogy itt egy fordításnak két alig eltérő változatával van dolgunk. (Nagyobb eltérést csak a cím és az első vsz. mutat, egyébként csak a helyesírás más és itt-ott egy-egy szó az eltérő.) Az egyezésre és eltérésre nézve útbaigazít a budai kiadásnak a sárospataki ref. főiskola könyvtárában őrzött, Kazinczy Ferenc könyvtárából származó példánya, amelyen — bizonyára az Orpheusban való illetén közlése céljából — Kazinczy sajátkezűleg végezte a korrigálást. (Érdekes, hogy az első vsz.-nak csak első két során végezte itt a javítást, aztán pedig látva, hogy a nagyobb mérvű változtatásra nincsen megfelelő hely, elejétől áthúzta az egész versszakot.) A végén a magyar szöveg alá írva Sáray Sámuel, a német szöveg alatt pedig Trenck neve olvasható. A címlapon is tintával írva ez olvasható: «E oblatione Samuely Szabó Sáray». Hogy ne maradjon kétség, megnéztem Kazinczy könyveinek sajátkezűleg írott jegyzékét is, amely a főiskola kéziratárában található. Itt, a 239. lapon 176. sz. a. ez olvasható: «Trenck (B. Fridrik) Jó szerencse kívánása a Magyarokhoz. Budán, 1790 (vertit Sam. Szabó-Sáray)». Kétség-telen tehát, hogy a budai kiadás Sáray fordításának eredeti szövege.

A címül irt költeménynek még egy névtelenül megjelent magyar fordítása ismeretes: *Szerencsétetés a Magyarokhoz*, Pesten, Budán és Kassán, 1790. Ennek is a Kazinczy könyvtárából származó példánya van a főiskola könyvtárában; ezen is áthúzta Kazinczy a címet és a nyomtatványon levő könyvdíszeket, megváltoztatta a lapszámozást, korrigálta a helyesírást és eléje címül ezt írta: SZERENCSELTETÉS A' MAGYAROKHOZ B. TRENCK FRIEDRICH által. Lásd Orph. II. köt. 7-dik [!] óld. Talán eredetileg ezt akarta átvenni az Orpheusba. A címlapra sajátkezűleg ezt írta Kazinczy: Versegi fordítása; könyveinek említett jegyzékében pedig, a 181. sz. a. ezt olvashatjuk: «Szerencsétetés a Magyarokhoz B. Trenck Friedr. által, 1790 (vertit Versegi). Az irodalomtörténet eddig nem tud róla, hogy e fordítás Verseghytől való.

JAKOB KÁROLY.

MAGYAR ÍRÓK LEVELEI.

A szerencsés véletlen három irodalmi levelet juttatott kezembe. Az irodalomtörténet számára nem perdöntő jelentőségű írások, itt-ott azonban e sárguló sorok is adnak egy-egy vonást az írói arcképhez. Mind a három levél úgy mondhatnók *civilben* mutatja be írójukat. Az elsőt Fáy András írta Mátrai Józsefhez, az Első Hazai Takarékpénztár első pénztárosához.

Tekintetes Úr! Kedves Barátom Uram!

Valahára megérkezvén T. Győr Megyéből Köpcsényi Susanna dolgában a' határozat, most már semmi sem áll ellent, hogy Köpcsényi Susannának

kiadassék azon 120 pengő for. és kamat, melyet számára a takarékpénztárba betettem és inhibeáltam. Tehát esedezem alássan méltóztassék a választmányi Biztos úrnak és magának is a' Tek. Urnak aláírásával megerősíteni az idezárt bizonyítványt, mire nekem magam legitimációjára szükségem van. Hiszen most pénz lévén elég, hónap végével, a' takarékpénztárban nem leend akadály ezen rendkívüli eset a' részben, hogy ma nem Péntek van. Ezt az alkalmatlan asszonyt alig várom, hogy lerázzam nyakamról. A takarékpénztár kis könyvtára számára ezennel küldöm a többi politikai röpirataimat és egy pár cikkemet

Alázatos szolgája barátja

Fáy András m. p.

(Összehajtogatott papir pecsétöredékkel, a hátsó oldalon: Tekintetes Mátray József Pénztárnok Úrnak szíves barátságos tisztelettel Pesten.)

Dátum ninesen, de 1847-nél nem későbbi, mert Fáy ezen túl már nem folyt be az intézet ügyeibe. Milyen más hang, ez, mint a mai üzleti világé!

A hivatalos asztal mellett ülő Arany Jánosról ad kis miniatúrt egy kis névjegy e pár sorral:

Főtisztelendő Úr!

Sajnálom, de akadémiai pályaművet nem lehet többé visszaadni. Itt küldöm a szabályzatot, mely azt tiltja. Az illető azonban a titkári helyiségben lemásolhatja. Őszinte tisztelője.

Arany.

Kihez szól, mikori? nem lehetett megállapítani. Mindkét levél egy fővárosi tanárnő hagyatékából jutott birtokunkba, míg Kemény Zsigmond következő levelét Berlinből, egy kéziratos bolt polcainak zugából sikerült hazamenteni.

Édes Pfeifer Úr!

Falknak szüksége van a három havi (ápril-junii) honoráriumra 's megígértem, hogy előlegezem.

Továbbá kell egy csoport tárcacikkért (Szilágyi, Kondor stb.) fizetnem. Magamnak sincs pénzem.

Aztán a' takarékpénztári summát, melyet a' bélyegre és postára szám-tam, nem szeretném csonkítani; az évnegyedes előfizetés pedig a jövő hónap első napján — mint tartok — nem lesz elég a' redactioi személyzet honoráriumának, a' házbérnek s' az Emichtól most a' napokban felvett előlegnek fedezésére. Igen félek a' jövő hónap első napjától.

Kérem tehát az 500 forintos váltót, folyó hó 30-kán fedezni.

Két héttel utóbb, midőn az évnegyedes előfizetés bejön, megint örömmel fogok önnek ugyanannyit előlegezni.

barátja *Kemény.*

Pest, márc. 25-dik.

(Összehajtogatott papirlap pecsétöredékkel. Hátsó oldalán: «Pfeiter Ferdinand könyvtáros és kiadó úrnak. Helyben». Idegen kézzel: B. Kemény25/3858.)

Az újabb írók csoportjából érdekes és elég egységes képet ad Gárdonyi fiatal koráról (1888—94) az a néhány levél, amelyet az író édesatyámhoz intézett. Dr. Csátkai Ignác már pápai kollégista korában feltűnt költő tehetségével s Antal Gézával a mai ref. püspökkel magas színvonalon tartott ifjúsági lapot szerkesztett Nefejejts címen. A korabeli fiatal írókkal élénk

levelezést folytatott s így került érintkezésbe Gárdonyival, ki akkor Győrött három lapot is szerkesztett. Ezeket a leveleket közölte a Pesti Hírlap (1926 I. 3.). Dr. Csatkai később egészen elhagyta az irodalom terét s egy sopronmegyei horvát faluban működött mint orvos, hol egy ízben Gárdonyi művészetéből is akart kis költséget adni polgártársainak. Erre vonatkozóan a következő levél:

Eger, 1913. III. 7.

Kedves és tisztelt Barátom!

Szíves-örömet teljesítem az óhaját: jogosítom Kriszt kollégámat, hogy a *«Messze van odáig»* novellát elvadítsa horvátura. Mondhatom: Csatkai Ignác kell rá, hogy ilyesmit ki lehessen belőlem préselni. Mert mi jó fenét ér az a magyar kulturának, ha horvátul olvassák amit a magyar író írkal? Azoknak kellene csak az efféle irodalmi felolvasásokkal kedvezni, akik tudnak már magyarul. Tudjanak még jobban! S a többiek irigveljék érte!

Ami egyéb szíves érdeklődéseit illeti: anyámmal és két fiammal vagyunk kis család. A fiaim gazdasági pályán nyögik a lét keserveit. A kisebbik 26 éves. A nagyobbik 22. Én magam ma is csak húsz, mint azelőtt. Csak a fejem vénült meg.

Baráti szeretettel köszönti

Gárdonyi.

Kevésbé vonzóak, inkább grafologiai érdekességük a gyűjteményem többi darabja: *Endrődy* Sándor (Verses levél 1902. III. 14.), *Eötvös* József (ajánló sorok), *Jókai* Mór (1900), *Mikszáth* (humoros bejelentése, hogy *A virágmagvak* lesz egy előadásának címe), *Reviczky* (1879), *Deák* Ferenc (1871), *Frankenburg* (1868, nyugdíjügyben), *Szász* Károly (a ref. egyházpénztár ügyében), *Dóczy* Lajos (1900, kitüntetéséről) stb. stb.

Ezekkel a közlésekkel kapcsolatban megemlíttem, hogy külföldre is elkerült egy-egy érdekes, eddig ismeretlen irodalmi levél, Így Heck, Bécs. 38. katalógusa (kb. 1925.) Kisfaludy Sándornak Heckenasthoz intézett levelét kínálja. Elégedetlenkedik, hogy H. a *Somlai vérszűret* c. töredéket engedélye nélkül kinyomatta s köszöni rézmetszetű arcképét (Simó festette) mely azonban nem hasonlít hozzá.

CSATKAI ENDRE.

AMADE EGY ISMERETLEN VERSÉHEZ.

Az IK. 1927. III.—IV. füzetében Hársing egy ismeretlen Amade-verset közöl. A vers mint Amade műve valóban ismeretlen, egyébként azonban nem az. Kézirathban so'szor előfordul [*Dávidné Soltári* 152, Jank III. 155. és 1853. sz. pataki gyűjt. 8 (1.) 5 versszakban, Jankowich, Qu. Hung. IV. 34, 14 versszakban [legterjedelmesebb], Jank. gyűjt. oct. Hung. 73. 325 (5 vsz.), a Szádeczki *Miscellanéájában* 6—8 l.] De megvan nyomtatásban is. Így a Versényi által kiadott *Bokréta* 84. lapján 11 versszakban; a *Váci énekes gyűjtemény* I. (1799) 58. lapján. Figy. XV. 366 l. (Jobban vigyázz ezután a címmel 7 vsz.) A *Dávidné Soltari*ban egy szak egészen eltérő szövegű. Szerzőjét Versényi még nem tudta.

GULYÁS JÓZSEF.